

İDEOLOJİK TARİH YAZICILIĞI BAĞLAMINDA İBNÜ'L-KÛTİYYE'NİN TÂRÎHU İFTİTÂHÎ'L- ENDELÛS ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman CURUK*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 28 Kasım 2023, **Kabul Tarihi:** 06 Mart 2024, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2024, **Atf:** Curuk, Osman. "İdeolojik Tarih Yazıcılığı Bağlamında İbnü'l-Kûtiyye'nin *Târîhu İftitâhî'l-Endelûs* Eserinin Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/1 (Mart 2024): 67-99.

DOI: 10.33415/daad.1397055

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 28 November 2023, **Accepted:** 06 March 2024, **Published:** 31 March 2024, **Cite as:** Curuk, Osman "Assessment of Ibn al- Qûtiyya's *Ta'rih iftitâh al-Andalus* in the Context of Ideological Historiography". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/1 (March 2024): 67-99.

DOI: 10.33415/daad.1397055

Öz

İbnü'l-Kûtiyye tabakat kitaplarında farklı ilim dallarında yetişmiş bir âlim olarak tasvir edilmiştir, fakat o yazdığı *Târîhu İftitâhî'l-Endelûs* isimli eseri ve tarihçiliği ile ön plana çıkmıştır. Günümüze ulaşan eseri Endülüs tarihini konu edinen ilk kitaplar arasındadır. Eserinde III. Abdurrahman (300-350/912-961) dönemine kadar Endülüs tarihine dair olayları özet olarak ele almıştır. Kitabında ağırlıklı olarak siyasi olaylara yer verse de sosyal ve kültürel hayata dair bilgilere de yer vermiştir. İlerleyen süreçte eseri ve tarihçiliği hakkında birçok tartışma ortaya çıkmıştır. Bunların başında *Târîhu İftitâhî'l-Endelûs*'ün ona aidiyeti meselesi gelmektedir. Ayrıca Got asıllı olmasından dolayı Hristiyan kökenli müvelledün konusundaki rivayetlerde ayrıcalıklı davrandığı iddia edilmiştir. Eseri hakkındaki bir diğer tartışmalı konu ise ailesinin Endülüs Emevîleri ile olan yakınlığı nede-

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osmancuruk42@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-2763> / Res. Asist., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, osmancuruk42@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-2763>.

niyle Emevî yanlısı ideolojik bir tarih anlayışı benimsediği hususudur. Tüm bu tartışmalara rağmen eser, İbnü'l-Kûtiyye'ye ile anılmış ve kendisinden sonra birçok önemli Endülüs tarihçisine kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla Endülüs tarihine dair yazılan ilk eser olması; siyasi ve sosyal birçok konuya değinmesi bakımından oldukça önemli bir eser olma özelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Tarih Yazıcılığı, İbnü'l-Kûtiyye, Vizigot.

Assessment of Ibn al- Qūṭiyya's *Ta'rikh iftitāh al-Andalus* in the Context of Ideological Historiography

Extended Abstract

Although Ibn al-Qūṭiyya is portrayed as a versatile scholar in the books of ṭabaḳāt, he came to the forefront with his historiography and his work *Ta'rikh iftitāh al-Andalus*. His extant work is among the earliest works on the history of al-Andalus. He begins his work by describing the socio-political situation before the Conquest of al-Andalus, the political conflicts the last rulers had fallen into, and the reasons for the Muslim Conquest of al-Andalus. In this section, Ibn al-Qūṭiyya provides essential information about the last king of Spain, Witiza, and his children. In particular, he discusses the events concerning Sara al-Qūṭiyya and his uncle Ardabast. Later, he describes in detail the Conquest of Andalusia by Ṭāriḳ b. Ziyād. He then chronologically narrates the events until the first years of the reign of Abd al-Rahman III. He discussed the Umayyad Umayyads of Andalusia, their political activities, and most of the administrators they appointed. Again, we see that he includes the political revolts and military campaigns.

Ibn al-Qūṭiyya's work has been the subject of much debate about whether it belongs to him and whether he wrote it himself. The most important reason for the emergence of the discussion is the phrase "Abu Bakr Muhammad b. 'Umar b. 'Abd al-'Abd al-'Aziz (Ibn al- Qūṭiyya) informed us" at the beginning of the work. Many researchers have interpreted that the work begins with this sentence as the book does not belong to Ibn al- Qūṭiyya. In addition, in the section on the biography of his student Ibn al-Faraḏī, he does not mention any of his history books while describing his works.

After Ibn al-Faraḏī, many of the ṭabaḳāt writers who provided information about Ibn al- Qūṭiyya's life drew attention to his competence in the science of history and mentioned that he had a history book. Al-Qāḏī 'Iyād (d. 544/1149) is one of the most prominent of these writers. He narrated about Ibn al- Qūṭiyya to many people. Yāqūt al-Hamawī (d. 626/1229) emphasized that his narrations about the Andalusian emirs, administrators, and the people of Andalusia were strong and mentioned that he had a history book while citing his works. al-Ḍḥāhabī (d. 748/1348) also reported in his career that Ibn al- Qūṭiyya wrote a book on the history of Andalusia. "He was familiar with the Andalusian news about the biographies of the emirs and the cases of the jurists and poets."

Ibn al- Qūṭiyya was criticized the most for not following the methods of the science of history and not being objective in his narrations. In his work, he was criticized for giving more space to his lineage, the Goths, in the section where he narrates them because of his descent from the Visigoths. Another point that draws our attention to his family in work is that the allegiance of the Qūṭiyya

family to the Umayyads in Andalusia is emphasized several times. Witiza's sons met with Târiḳ b. Ziyād, Mūsā b. Nuṣayr, and finally, the Umayyad caliph Hishām b. 'Abd al-Malik to make a deal with the Umayyads, and they were given a written document each time. His family was given high-level positions in Andalusia and lived in an aristocratic environment. We can state that these detailed narrations about his family are the subject of criticism.

Another criticized aspect of his work is his adoption of a pro-Umayyad understanding of history. His praise of the Umayyad Emirs of Andalusia while giving information about their practices is one of the issues he is criticized for. He stated that the power granted by God to the Umayyads in Andalusia would continue as long as they ruled with justice, surrounded themselves with good and loyal advisors, gave religious offices to righteous Muslims, had good relations with the ulema, and put an end to the revolts of Arabs, Berbers, and Muladís with appropriate methods in every case. As a reflection of this idea, his work was considered to represent the idea that integrating the different ethnic groups living together in Andalusia would come with Islam and Umayyad rule. For this reason, his work reflects the perspective of a mawla who supported the Umayyads and, with a moralistic understanding of history, a scholar.

Beyond all these debates, although the book's ownership and ideas are controversial, it draws a detailed portrait of the political situation in Spain before the Conquest, the conquest process, and the period until the reign of Abd al-Rahman III. Despite all the controversies mentioned above, Ibn al-Qūṭiyya's work was used as a source and quoted by many historians after him. Among them are critical Andalusian historians such as al-Khushanī (d. 361/971), Ibn Abī Fayyād (d. 459/1066), Ibn Ḥayyān al-Qurṭubī (d. 469/1076), and Ibn al-Khaṭīb (d. 776/1374-75).

Keywords: Andalus, Ideological Historiography, Ibn al-Qūṭiyya, Visigoth.

Giriş

Endülüs'ün fetih süreci, Müslümanların adaya yerleşme ve yeni bir toplumsal düzen kurma çabaları nedeniyle ilk dönem Endülüs tarihine dair eserler verilememiştir. Endülüs'teki Müslümanların hakimiyetine dair tarih yazıcılığı biraz geç döneme kalmıştır.¹ Bu nedenle Endülüs tarih yazıcılığının erken döneminde Mısırlı tarihçilerin etkisi görülmektedir. Bunun sebebi Endülüs'ün fetih sürecinde İber yarımadasına gelenlerin ülkelerine döndükten sonra Endülüs'ün fethi ile ilgili şahit oldukları ve edindikleri bilgileri kendilerinden sonra gelen öğrencilerine aktarmaları olarak değerlendirilmiştir. Aktarılan bu bilgiler kısa zamanda Mısır'ın edebi ve dini

¹ Muhammed Abdulhamid İsa Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi", çev. Mustafa Hizmetli, *Nüsha* 5 (2002), 140; Cumhur Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I", *Tarihyazını* 2/2 (2020), 308.

çevrelerince kabul görmüş ve kayıt altına alınmıştır.² Endülüs'te 4./10. asırdan itibaren ilmî hayattaki ilerlemeye paralel olarak tarih yazıcılığında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde Râzî ailesi,³ İbn Habîb (öl. 238/853), İbn Abdürabbih (öl. 328/940) İbnü'l-Kûtiyye (öl. 367/977), İbn Hazm (öl. 456/1064), İbn Abdülber (öl. 463/1071) ve İbn Hayyân (öl. 469/1076) gibi birçok tarihçi temayüz etmiştir.⁴

Yukarıda zikretmeye çalıştığımız Endülüs tarih yazıcılığının ilk örnekleri arasında yer alan İbnü'l-Kûtiyye Endülüs medeniyetinin yetiştirmiş olduğu önemli bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eseri ise Endülüslü bir tarihçi tarafından Endülüs tarihine dair yazılan çalışmaların başında gelmektedir. İbnü'l-Kûtiyye kitabında III. Abdurrahman (öl. 350/961) dönemine kadar Endülüs tarihine dair olayları kısa bir şekilde aktarmıştır. Bu nedenle eserini özet bir Endülüs tarihi kitabı olarak nitelendirebiliriz. Kitabında genel olarak Endülüs siyasi tarihine ilişkin konulara değinmiş, aynı zamanda Endülüs sosyal ve kültürel hayatına dair bilgilere de yer vermiştir. Kitabında yer alan bu bilgiler dışında eser hakkında birçok tartışmanın meydana geldiğini görmekteyiz. Bunların başında *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*'ün ona aidiyeti meselesi gelmektedir. Eseri bizzat kendisinin mi yoksa kendisinden sonra gelenlerin mi yazıya geçirdiği meselesi hakkında bir tartışma mevcuttur. Yine Got asıllı olmasından dolayı Hristiyan kökenli müvelledûn konusunda kitabında yer verdiği bilgilerin tarafgir olduğu konusunu gündeme gelmiştir.

İbnü'l-Kûtiyye hakkında var olan en önemli eleştiri ise ailesinin Endülüs Emevîleri ile olan yakınlığı ve yapmış olduğu anlaşma nedeniyle Emevî yanlısı ideolojik bir tarih anlayışı benimsediği husu-

² M. A. Makki, "Egypt and Origins of Arabic Spanis Historiography", *The Formation of al-Andalus II: Language, Religion, Culture and the Sciences*, ed. Maria Isabel Fierro - Julio Samsó (London & New York: Ashgate Publishing, 1989), 173-204; Muhammed Abdulhamid İsa Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi", çev. Mustafa Hizmetli, *Nüsha* 5 (2002), 137; Şaban Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler", *İSTEM* 14 (2009), 82; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 224.

³ Bu tarihçiler Muhammed b. Musa er-Râzî (öl. 276/890), Ahmed b. Muhammed er-Râzî (öl. 344/955) ve İsa b. Ahmed er-Râzî (öl. 379/989)'dir. Haklarında geniş bilgi için bkz; Mehmet Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine (I) (Endülüslüler'e Ait Kaynaklar)", *İSTEM* 14 (2009), 13-14; Adıgüzel, "Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I", 312-313.

⁴ Dönemin Endülüs tarihçileri hakkında bu makalelere bakılabilir; Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları", 11-40; Öz, "Endülüs'te Tarih", 79-100; Adıgüzel, "Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I", 305-324.

sudur. Endülüs Emirlerinin faaliyetlerini aktarırken övgü dolu birçok rivayetin olduğunu görmekteyiz. Yine Endülüs'te Emevî iktidarının devam etmesi için Emevî emîrlerinin ve yöneticilerinin neler yapması gerektiği konusunda önemli bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca eserinde tarih usulü konusunda dikkatsiz davranması ve ilmi hassasiyetinin olmaması da tenkit edildiği konular arasındadır.

İbnü'l-Kûtiyye'nin eseri Endülüs tarihi hakkında yazılan kitapların başında gelmesi hasebiyle kendisinden sonra birçok önemli tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmış, modern dönemde ise akademik olarak birçok çalışmaya konu olmuştur. Burada zikredebileceğimiz çalışmaların başında 1926 senesinde Julián Ribera tarafından *Historia de la conquista de España de Abenalcotía el Cordobés* başlığı ile eserin İspanyolcaya yapılan çevirisi gelmektedir. Yine James M. Nichols *The History of the Conquest of al-Andalus by Ibn al-Qûtiyya the Cordovan: Translation and Study* başlığı ile 1975 senesinde yeşer hakkında doktora tezi hazırlamıştır. Yazar tezinde eser hakkında bilgi verildikten sonra eserin İngilizceye çevirisini yapmıştır. Daha sonrasında Maribel Fierro'nun yaptığı birkaç çalışma değerlendirilmeye değerdir. 1989 yılında “La obra histórica de Ibn al-Qutiyya” başlıklı makalesi ile İbnü'l-Kûtiyye'nin eserini detaylı olarak incelemiştir. “Familias en el Ta'rij Iftitahal-Andalus de Ibn Al-Qutiyya” isimli çalışmasında ise İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinde zikredilen ailelerin listesini vermektedir. Son olarak *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qûtiyya* başlığı ile David James tarafından 2009 yılında İngilizce çevirisi yayınlanmıştır. Bunların yanında Endülüs tarihçiliği ile ilgili bibliyografik çalışmalarda kendisinden ve eserinden kısaca bahsedilmiştir. Çalışmamızda konu hakkındaki araştırmalar ışığında onun aile kökleri, hayatı ve ilmi kişiliği ilk olarak ele alacağımız hususların başında gelmektedir. Daha sonrasında İbnü'l-Kûtiyye'nin eserini, eserin ona ait olup olmadığını, ona yöneltilen eleştirileri ve zikredilen tartışmalar çerçevesinde tarihçiliğini, son olarak eserine yansıttığı Emevî yanlısı ideolojik bakış açısını değerlendirmeye çalışacağız.

1. Hayatı

İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkında ilk dönem kaynaklarımızdaki bilgilerin kısıtlıdır. Elimize ulaşan bilgiler daha ziyade *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs* isimli eserinden ve öğrencisi İbnü'l-Faradî'den (öl. 403/1013) gelmektedir. İbnü'l-Kûtiyye'nin soyu Endülüs'te bulunan Got Krallığının son hükümdarı Münd (Ole-Mundo) b. Gaytaşa'nın

(Witiza) en büyük oğlu Ole-Mundo'a (el-Mund) dayanmaktadır.⁵ Endülüs'ün fethi esnasında Târik b. Ziyâd ve Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715) ile yapılan anlaşma gereği babalarından kalan mülkler bütün evlatlara iade edilmiştir.⁶ Bu mülkler daha sonra *Kralın Mülkleri/Safâye'l-mülûk*⁷ olarak anılmaya devam etmiştir.⁸

Ole-Mundo'nun ölümü üzerine mallarının idaresi kızı Sâre el-Kûtiyye ve kardeşlerine geçmiş, fakat amcaları Ertabâs (Ardabast) onların mülklerine el koymuştur.⁹ Bunun üzerine Sâre durumu anlatmak için Şam'a gitmeye ve Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'le (öl. 105-125/724-743) görüşmeye karar vermiştir. Sâre ve iki genç kardeşi gemi ile başkent Şam'a doğru yola çıkarak önce Aşkalon limanına gelmişler, ardından Hişâm b. Abdülmelik'in yanına gidene kadar yolculuklarına devam etmişlerdir. Sâre, görüşmede amcası ile olan husumeti ve babasının Velîd b. Abdülmelik ile yapmış olduğu antlaşmayı Halife Hişâm b. Abdülmelik'e anlatmıştır. Bunun üzerine Hişâm, Afrika valisi Hanzala b. Safvân el-Kelbî'ye Sâre'nin amcası-

72 | db

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelûsî el-İşbîlî el-Kurtubî İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, thk. İbrahim Ebyârî (Kahire&Beyrut: Daru'l-Kitâbü'l-Misrî, 1989), 29; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ ü ebnâ ü ez-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1972), 4/370; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût - Ekrem el-Bûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 16/220; Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire&Beyrut: Dâru'l-Fikru'l-A'rabî, 1957), 3/178; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni' ulemâ'il-mezheb*, thk. Muhammed Ahmed Ebu'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Türâs, 1972), 2/217; Roger Collins, *Visigothic Spain 409-711* (Hoboken: John Wiley & Sons, Ltd., 2008), 138; Fuat Günel, "İbnü'l-Kûtiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/117.

⁶ Anlaşmada Târik'a teslimiyetleri ve kardeşlerin hiçbir şekilde isyana kalkışmaması veya isyan edenlere yardım etmemesi şartı bulunuyordu. İbnü'l-Kûtiyye, Witiza'nın oğullarına verilen belgenin tam metnini eserinde vermemektedir. Fakat anlaşmanın içeriği hakkında aktarmış olduğu bilgiler en azından onun metnin içeriği hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Aktardığı bilgiler tam anlamıyla gerçeği yansıtmayabilir fakat, İbnü'l-Kûtiyye Abdurrahman el-Gâfikî ailesine verilen belgeye de atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla bu tür anlaşma belgelerin bazen uzun yıllar boyunca torunların elinde kaldığını ve geçerliliğini koruduğunu ifade edebiliriz.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 30; María Isabel Fierro, "La obra histórica de Ibn al-Qutiyya", *Al-Qantara* 2/10 (1989), 501.

⁷ Câsim el-Ubüdü, "Kûmis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/371.

⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 30.

⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 30.

nın ihlal ettiği antlaşmanın yerine getirilmesini ve durumu Endülüs valisi Hişâm b. Dirâr'a bildirilmesini emretmiştir.¹⁰

Sâre'yi himayesine alan Hişâm, onu Ömer b. Abdülazîz'in (99-101/717-720) azatlısı İsâ b. Müzâhim ile evlendirdi.¹¹ Bu nedenle mevlâ olarak anılmaktadır. Kâdı İyâz, Endülüslü tabakat alimi Hâris el-Huşenî'den rivayetle İsâ'nın Berberî asıllı olduğunu aktarmaktadır. Fakat Huşenî'nin *Kudâtü Kurtuba ve Târîhu Kudâti'l-Endelüs*, isimli iki eserinde de bu bilgi yer almamaktadır.¹² Kâdı İyâz gibi İbn Ferhûn'da onun Berberî asıllı olduğunu rivayet etmektedir.¹³ Azatlı bir köle olması ve isminin "İsâ" olmasından dolayı Hristiyan asıllı olduğu yorumları yapılmıştır. Ayrıca kendisinin nisbesiz olarak zikredilmesi de bu yorumun yapılmasında etkili olmuştur. Sonuç olarak İsâ'nın nesebi hakkında kaynaklarımızda birlik bulunmamaktadır, fakat bahsi geçen rivayetlerden hareketle babasının Arap asıllı olmadığını söylemek mümkündür.

İbnü'l-Kûtiyye'nin tabakat kitaplarında geçen tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî'dir. 285/898 yılında başkent Kurtuba'da (Córdoba) dünyaya gelmiştir. Babasının İşbîliye'de (Sevilla) görev yapması, orada birçok hocasının bulunması ve tabakat eserlerinde sıkça "İşbîlî" nisbesiyle zikredilmesinden dolayı İşbîliye'de doğduğu da rivayet edilmektedir. Merrâküşi babası hakkında "*Lügat alimi Ebû Bekir'in (İbnü'l-Kûtiyye'nin) babasıdır. Hac yolculuğunun ardından beldesine dönmüştür. 301 yılında Écija (İstece)*¹⁴, *302 senesinde ise İşbîliye kadılığına atanmış ve bu görevi 7 sene 7 ay devam etmiştir*" kısa bir biyografi aktarmıştır.¹⁵

¹⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 31-32.

¹¹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdı İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut&Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 182; Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut&Lübnan: Dâru'l-Garbu'l-İslâmî, 1993), 6/2592; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/2200; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/217; Ann R. Christys, *Christians in al-Andalus 711-1000* (London&New York: Routledge, 2013), 158-159; J. Bosch-Vilá, "İbn al-Kûtiyya", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition* (Leiden: E. J. Brill, 1986), 3/847; Muḥammad ibn 'Umar Ibn al-Qûtiyah, *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qûtiya*, çev. David James (London ; New York: Routledge, 2009), 22.

¹² Kâdı İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 182.

¹³ İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/217.

¹⁴ İşbîliye ve Córdoba (Kurtuba) arasında yer almaktadır.

¹⁵ el-Merrâküşi, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbevi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, thk. İhsan Abbas (Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012), 3/373.

1.1. Eğitimi

Gençlik yıllarında İsbîliye’de ikamet eden İbnü’l-Kûtiyye burada Hasan b. Abdullah ez-Zübeyrî (ez-Zebîdî), Ali b. Ebî Şeybe (öl. 325/937), Sa’îd b. Cabbâr gibi alimlerin derslerine katılmıştır.¹⁶ Kurtuba’ya dönen İbnü’l-Kûtiyye’nin buradaki hocaları arasında dönemin önde gelen ilmi şahsiyetleri yer almaktaydı. Bunların başında Bağdat’tan ayrılarak Endülüs’e yerleşen dil bilgini Ebû Ali el-Kâlî (öl. 356/967), fıkıh ve hadis alimi Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951) gelmektedir. Yine İbn Ebü’l-Velîd el-A’rec (öl. 309/922), Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (öl. 330/942), Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen (öl.330/942), Eslem b. Abdülaziz (öl. 319/931), Muhammed b. Abdülvehhâb b. Mugîs (öl.?) ve hadis ve fıkıh âlimi Ahmed b. Hâlid (öl. 322/934) gibi birçok kişiden ders almıştır.¹⁷ İsmi geçen alimlerden Arapça grameri, tarih, ahbâr, şiir, fıkıh ve hadis gibi dinî ilimlerde dersler almıştır.

Çalışma hayatı ve görevleri hakkında ise kaynaklarımızda neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Endülüslü tabakat yazarı Humeydî (öl. 488/1095) kendisi hakkında bilgi verirken *Sahibü’ş-Şurta*, İsbîliye halkından edîb ve şairdir ifadesini kullanmıştır. Fakat hayatı hakkında bilgi aktaran diğer kaynaklarda bu rivayet yer almamaktadır.¹⁸ Emevîlerle yaptıkları anlaşma gereği ailesine büyük miktarda mülk kaldığı için ve ailesinin de aristokrat bir çevreye sahip olmasında dolayı çalışma hayatının içinde yer almadığını ve ihtiyaç duymadığını ifade edebiliriz. İbn Hallikân’da (öl. 681/1282) yer alan “*Ebû Bekir Yahyâ b. Huzeyl Kurtuba’da sahip olduğu dağın eteklerinde eşsiz bir güzelliğe sahip olan çiftliğine/mülküne giderken İbnü’l-Kûtiyye ile karşılaşır. O da aynı yerde bulunan mülküne git-*

¹⁶ Ebü’l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ ‘il-Endelüs*, nşr. İbrahim Ebyârî (Mısır: Dâru’l-Mektebel-Mısır, 1989), 747-748; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 182; Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ’*, 6/2593; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/368; Ebü’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *Kitâbü’l-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut&Lübnan: Dâru İhyaü’t-Türâsü’l-Arabî, 2000), 171; İbn Ferhûn, *Dîbâcü’l-müzheb*, 2/217; Günel, “İbnü’l-Kûtiyye”, 21/117; Ramazan Önal, “İbnü’l-Kûtiyye ve Endülüs Tarihine Dair Yazdığı Târîhu iftitâhi’l-Endelüs İsimli Eseri”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (2022), 200.

¹⁷ İbnü’l-Faradî, *Târîhu ‘ulemâ ‘il-Endelüs*, 747-748; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, 182; Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ’*, 6/2593; el-Kıftî, *İnbâhü’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, 3/178; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4/368; Safedî, *Kitâbü’l-Vâfi bi’l-vefeyât*, 171; İbn Ferhûn, *Dîbâcü’l-müzheb*, 2/217.

¹⁸ Muhammed b. Fûtûh Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebîs fî Târîhi Ulemâi’l-Endelüs*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: Daru’l-Kitâbi’l-Mısri, 1989), 623; İbn al-Qûtîyah, *Early Islamic Spain*, 25.

mekteydi” şeklindeki rivayetten onun Kurtuba’da da mülklerinin olduğunu anlamaktayız.¹⁹ Siyasi olarak ise 366/976 senesinde tahta geçen II. Hişam’a biat edenlerin arasında İbnü'l-Kûtiyye'nin ismi de zikredilmektedir.²⁰

1.2. İlmî Kişiliği

İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkında bilgi veren tabakat kitaplarına baktığımız zaman onun Arap dili alanında ön plana çıktığını görmekteyiz. Öğrencisi Endülüslü tarihçi İbnü'l-Faradî onun hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır; “*O Arap gramerinde döneminin en bilginiydi ve bu konuda kimse ona yetişemezdi. Arap grameri konusunda yazmış olduğu kitap eşsizdir. Yine o Endülüs hakkındaki haberleri, emirler, alimler ve şairler hakkındaki olayları rivayet etmiştir.*”²¹ Dönemin önemli dil alimi Ebû Ali el-Kâfî Endülüs’e geldiği zaman II. Hakemle görüşmüş ve ona Arap grameri hakkında kimin iyi olduğunu konusunda soru sormuş, bunun üzerine II. Hakem İbnü'l-Kûtiyye'nin ismini vermiştir.²² Bahsedilen iki rivayet bize onun ilmi bir çevrede tanındığını ve kendisine saygı duyulduğunu göstermektedir. Yine birçok tabakat yazarının onun ilmi kişiliği hakkında büyük oranda ittifak ettiğini ve övgüyle bahsettiğini görmekteyiz.

Uzun bir hayat süren İbnü'l-Kûtiyye'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında tarihçi Kâdî Ebü'l-Hazm Halef b. İsâ (öl.?), tabakat alimi İbnü'l-Faradî, şair Ebû Bekir Yahyâ b. Hüzeyl et-Temîmî gibi dönemin önemli alimleri bulunmaktadır. Kurtubalı tarihçi ve fıkıh âlimi Ebû Eyyûb Süleyman b. Beytîr el-Kelbî (öl. 404/1014) ve edebiyat ve dil konusunda uzman olan Muhammed b. Hasan ez-Zebîdî (öl. 379/990) ondan farklı ilim dallarında ders almışlardır.²³ Yine bunların yanında dil alimi ve şair Hüseyin b. el-Velîd b. Nasr Ebü'l-Kâsım (öl. 390/1000), tarihçi Ahmed b. Afif Ebû Ömer el-

¹⁹ Christys, *Christians in Al-Andalus*, 163.

²⁰ Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm fi men büyi'a kable'l-ihtilâm min mü'lûki'l-İslâm (Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye)*, thk. Évariste Lévi Provençal (Beyrut: Dâru'l-Mekşûf, 1956), 50; María Luisa Ávila, “La proclamación (bay'a) de Hişam II. Año 976 d.C.”, *Al-Qantara* 1 (1980), 85; Christys, *Christians in Al-Andalus*, 162.

²¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'il-Endelüs*, 747.

²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/369; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdr, 1968), 3/73; Ibn al-Qûtiyyah, *Early Islamic Spain*, 27.

²³ İbn Ferhûn, *Dibâcü'l-müzzeb*, 2/219; Önal, “İbnü'l-Kûtiyye”, 201.

Kurtubî (öl.410/1020), Mâlikî fakihî İbnü'l-Hazzâ (ö. 416/1025) ve tıpcı İbn Cülcül (öl. 384/994 [?]) gibi birçok kişi yer almaktadır.²⁴

1.3. Vefatı

İbnü'l-Kûtîyye 367/977 senesinde Kurtuba'da vefat etmiş ve Kureyş mezarlığına defnedilmiştir. Burada dikkat çeken husus; kendisinin Kureyş kabilesinden ve hatta Arap olmamasına rağmen Kureyş mezarlığına defnedilmesidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi anne tarafından Got asıllı, baba tarafından ise Emevîlerin azatlı mevlâsıdır. Aynı zamanda ailesinin Emevîlere yakınlığı nedeniyle birçok aile mensubu devlet idaresinde önemli görevler icra etmiştir. Zikrettiğimiz bu hususlardan dolayı Kureyş mezarlığında toprağa verildiğini ifade edebiliriz.²⁵

1.4. Eserleri

el-Ef'âl (Teşârîfü'l-ef'âl): Yukarıda da bahsedildiği üzere İbnü'l-Kûtîyye Arap dili alanında döneminin önemli alimleri arasında yer almaktadır. Bu konudaki önemli eserini, fiiller üzerine kaleme almıştır. Fiilleri müstakil olarak inceleyen eser bu alandaki en eski çalışmalar arasında yer almaktadır.²⁶

el-Maksûr ve'l-memdûd: Bu eserinde Arapçadaki maksûr ve memdûd isimleri kapsamlı bir şekilde ele almıştır.²⁷ Kaynaklarda zikredilmesine rağmen elimize ulaşmamış olması nedeniyle eserin içeriği hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. İbn Hallikân onun eseri hakkında "lügat alanında kendisinden önce yazılan tüm kitap-

²⁴ İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/237-238; Günel, "İbnü'l-Kûtîyye", 21/117.

²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/369; İbn al-Qûtîyah, *Early Islamic Spain*, 22; Christys, *Christians in Al-Andalus*, 161.

²⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'il-Endelüs*, 758; el-Kaysî Feth b. Hâkân, *Matmahu'l-enfus ve mesrahu't-te'ennüs fî mülahi ehli'l-Endelüs*, thk. Şevâbike Muhammed Ali (Beyrut: Dâru 'Ammâr, 1403), 288; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî - Müfîd Muhammed Kumeyha, *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*. (Beyrut&Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 2/84; Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 172; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2593; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 3/178; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/468; Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, 171; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/220; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/217; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 3/74.

²⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'il-Endelüs*, 748; Feth b. Hâkân, *Matmahu'l-enfus ve mesrahu't-te'ennüs fî mülahi ehli'l-Endelüs*, 288; Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 182; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/369; Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, 171; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/220; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/218.

lardan üstündür ve kendisinden sonra da benzeri yazılmamıştır” demektedir.²⁸

Şerhu sadri Edebi'l-küttâb: Eser devlet memurlarının, kâtiplerin dil, kompozisyon ve imlâ esasları konusunda istifade etmesi için İbn Kuteybe tarafından yazılan *Edebü'l-kâtib* isimli eserin giriş bölümüne yazılmış zeyldir.²⁹ İbnü'l-Kûtiyye'nin bu eseri de günümüze ulaşmamıştır.

*Târîhu iftitâhi'l-Endelüs; Târîhu'l-Endelüs*³⁰, *fî Fethi'l-Endelüs, fî iftitâhi'l-Endelüs* gibi farklı isimlerde bilinmektedir.³¹ Kitap Endülüs'ün fethine ve tarihine dair Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-büldân*'ından sonra en eski kaynak olarak kabul edilmektedir. Elimizdeki en eski nüsha Paris'teki Bibliothèque Nationale de France'da bulunan MS 1867 numaralı tek bir elyazmasıdır. Nüshaya anonim müstensih "*Târîhu İbnü'l-Kûtiyye*" künyesinde bir başlık vermiştir. Maribel Fierro'ya göre, MS 996 Leiden, MS 987 Münih, MS 4996 Madrid, MS Tarih 2837 Kahire gibi bütün versiyonları³² bu elyazmasından türetilmiştir.³³

2. *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* ve İbnü'l-Kûtiyye'nin Tarihçiliği

2.1. Eserin Aidiyeti ve Yazımı Sorunu

İbnü'l-Kûtiyye'nin eseri hakkında üzerinde çokça durulan tartışma konusu çalışmanın ona ait olup olmadığı ve kendisinin bizzat yazıp yazmadığı meselesidir. Tartışmanın ortaya çıkmasının en önemli sebebi ise eserin başında geçen "*Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz (İbnü'l-Kûtiyye) bize bildirdi*" ifadesidir.³⁴ Kitabın bu cümleyle başlaması birçok araştırmacı tarafından eserin İbnü'l-Kûtiyye'ye ait olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁵ Ayrıca öğrencisi

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, 4/469.

²⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 172; İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/218; Günel, "İbnü'l-Kûtiyye", 21/118.

³⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2593.

³¹ Günel, "İbnü'l-Kûtiyye", 21/117.

³² Eserin farklı nüsha ve basımları hakkında geniş bilgi için bkz.; Juan Martos Quesada, *Historiografía Andalusí Manual De Fuentes Árabes Para La Historia De Al-Andalus* (Cáceres (España): Universidad de Extremadura Servicio de Publicaciones, 2022), 2/251; İbn al-Qûtîyah, *Early Islamic Spain*, 8-10.

³³ Fierro, "La obra histórica", 485-486.

³⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 29.

³⁵ Eduardo Manzano Moreno, "Las fuentes árabes sobre la conquista de Al-Ándalus: una nueva interpretación" 59/202 (1999), 396-397; Fierro, "La obra histórica", 487; Christys, *Christians in Al-Andalus*, 161.

İbnü'l-Faradî'nin de hocasının biyografisini aktardığı bölümde eserlerini zikrederken İbnü'l-Kûtiyye'ye ait herhangi bir tarih kitabından bahsetmesi de meselenin daha da tartışmalı hale gelmesine neden olmuştur.³⁶ Yine eserde İbnü'l-Kûtiyye kendi ailesinin haberlerini aktardığı bölümde rivayetleri kendisi değil de başka bir kişi gibi nakletmesi de bu fikri desteklemiştir.³⁷ Dolayısıyla eserin ona aidiyeti konusunda önemli bir tartışma meydana gelmiştir. Fakat öğrencisi İbnü'l-Faradî ve ilk dönem tabakat yazarları onun ahbâr/tarih ilmi konusunda yetkin olduğunu belirtmişlerdir.³⁸

İbnü'l-Faradî'den sonra İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkında bilgi aktaran birçok tabakat yazarı onun tarih ilmi konusundaki yetkinliğine dikkat çekmiş ve tarih kitabına sahip olduğunu zikretmişlerdir. Bunların başında Kâdî İyâz (öl. 544/1149) gelmektedir. İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatını aktarırken İbn Afif, İbn Abdurraûf ve İbnü'l-Faradî gibi birçok kişiden rivayette bulunmuştur. Zikretmiş olduğu bilgilerden yola çıkarak onun "ahbâr" ilminde yetkin olduğunu belirtmiş ve tarih ilminde eser verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kâdî İyâz, İbnü'l-Kûtiyye'nin eserlerinin ismini verirken onun tarih alanında bir kitap tasnif ettiğini belirtmiştir. Bu bilgiyi direkt olarak İbnü'l-Faradî'den nakletmesi oldukça dikkat çekicidir.³⁹ Fakat bu bilginin elimizde olan İbnü'l-Faradî'nin kitabında yer almadığını yukarıda zikretmiştik. Yâkût el-Hamevî de (öl. 626/1229) onun Endülüslü emîrler, idareciler ve Endülüs halkı hakkındaki rivayetler konusunda güçlü olduğunu vurgulamış ve eserlerinden bahsederken bir tarih kitabının olduğunu söylemiştir. Kitabının ismini "*Târîhu'l-Endelüs*" olarak zikretmiştir.⁴⁰ Yine İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Kûtiyye'den "*İbnü'l-Kûtiyye tarihinde nakletti*" şeklinde alıntı yaparak onun tarih kitabının olduğunu vurgulamıştır.⁴¹ Zehebî de (öl. 748/1348) eserinde İbnü'l-Kûtiyye'nin Endülüs tarihi hakkında bir kitap yazdığını "*sannefe târihen fî ahbâr ehlü'l-Endelüs*" şeklinde nakletmiştir.⁴² Bir diğer tabakat yazarı İbn Ferhûn (öl. 799/1397) ise onun hakkında; "Emirlerin biyografilerini, hukukçuların ve şair-

³⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'il-Endelüs*, 748.

³⁷ Ailesi hakkındaki rivayetleri için bkz.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 29-33.

³⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'il-Endelüs*, 748.

³⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 182-183; Zehebî, *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ*, 16/220.

⁴⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 6/2593.

⁴¹ İbnü'l-Ebbâr, *Kitâbü'l-Hulleti's-siyerâ*, thk. Hüseyin Munîs (Kahire: Daru'l-Meâ'rif, 1985), 1/68.

⁴² Zehebî, *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ*, 16/220.

lerin hallerini anlatan Endülüs haberlerine aşınaydı/bu konuda bilgiliydi” şeklinde bilgi verdikten sonra İbnü'l-Kûtiyye'nin kitaplarını aktardığı rivayetinde Endülüs halkı ve idarecileri hakkında bir eser kaleme aldığını zikretmiştir.⁴³

İbnü'l-Kûtiyye'nin tarih eserinin olup olmadığı konusunda meydana gelen fikir ayrılığı konusunda aktarmış olduğumuz bilgiler doğrultusunda iki farklı seçeneğin karşımıza çıktığını ifade edebiliriz. Bunlardan ilki Kâdî İyâz ve diğer tabakat yazarlarının İbnü'l-Faradî'den elde ettiği rivayetlere ek olarak farklı kaynaklardan da edindikleri yeni bilgileri eserlerine eklemiş olabileceklidir.⁴⁴ Dolayısıyla İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkında bilgi veren ve bize ulaşmayan farklı kaynakların da olabileceğini söyleyebiliriz. İkinci husus ise Kâdî İyâz ve diğer tabakat yazarlarının kaynak olarak kullanmış olduğu Faradî'nin elimize ulaşmayan farklı bir nüshasına sahip olduklarıdır. Juan Castilla da bu durumu sadece bugün muhafaza edilen İbnü'l-Faradî'ye ait nüshayı değil, aynı zamanda diğer muhtemel nüshaları veya ilaveli nüshaları kullanmış olabilecekleri şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵

Tartışmanın ortaya çıkmasında önemli rol oynayan İbnü'l-Faradî'nin hocası İbnü'l-Kûtiyye öldüğü zaman henüz on beş yaşında olması da konu hakkında farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur. İbnü'l-Kûtiyye'nin kitabının ölümünden sonra İbnü'l-Faradî'nin ulaşamadığı bir râvî aracılığı ile yazılmış/aktarılmış olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Ribera da İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinin onun ölümünden sonra kaleme alınmış olması gerektiği sonucuna varmaktadır.⁴⁶ Fakat Fuat Sezgin ise Ribera ve Brockelmann'ın bu görüşüne katılmamaktadır. Sezgin metinde geçen “*ahberenâ*” ifadesi öğrencisinin İbnü'l-Kûtiyye'den rivayet etmek üzere onun eserini okuduğunu göstermektedir” şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.⁴⁷

⁴³ İbn Ferhûn, *Dîbâcü'l-müzheb*, 2/218.

⁴⁴ Fierro, “La obra histórica”, 488; Juan R. Castilla, “El Ta'rij 'ulama' al-Andalus de Ibn al-Faradi en la obra del qadi 'Iyad”, *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus* (CSIC, 1989), 2/265-276.

⁴⁵ Castilla, “el Ta'rij 'ulama' al-Andalus de Ibn al-Faradi”, 2/265-276; Adıgüzel, “Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I”, 314.

⁴⁶ Fierro, “La obra histórica”, 490.

⁴⁷ Fuat Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015), 417.

Burada benzer bir tartışmanın İbnü'l-Kûtiyye'nin kaynakları arasında olan Abdülmelik b. Habîb'in⁴⁸ (öl. 238/853) eseri hakkında da var olduğunu görmekteyiz.⁴⁹ İbn Habîb'in *Kitâbü't-Târîh* isimli eserinde kullandığı "İbn Habîb dedi ki" ifadesinden dolayı Sânchez Alborno ve Dozy kitabın ona aidiyetinin tartışılması gerektiğini ortaya atmıştır.⁵⁰ Onlara göre eserin İbn Habîb'e ait olmama ihtimali vardır, her ne kadar ona ait olsa da kitap haline getirilmesi öğrencisi İbn Ebî Rikâ tarafından yapılmış ve birçok ilave kısım öğrencisi tarafından esere eklenmiştir.⁵¹ Kitabı neşreden İspanyol tarihçi Jorge Aguadé ve Mekkî yukarıdaki görüşlere katılmayarak eserin İbn Habîb'e ait olduğunu ve öğrencisi Yûsuf b. Yahyâ el-Meğâmî tarafından yazıya geçirilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir.⁵² Konu hakkında Aguadé "*Kale İbn Habîb*" ifadesinin eserin İbn Habîb'e ait olmadığını kanıtı olamayacağını ifade etmiş ve eserin nüshasının orijinal metne dayandığını belirtmiştir.⁵³

Buraya kadar zikretmiş olduğumuz bilgilerden İbnü'l-Kûtiyye'nin tarih eserinin olduğunu ifade edebiliriz. İbn Habîb örneğinde olduğu gibi bu tür tartışmaların zaman zaman bu tarz eserlerde meydana geldiğini görmekteyiz. Her hâlükârda hayatı hak-

⁴⁸ İbn Habîb Endülüs Mâlikî fıkıh geleneğinin önemli şahsiyetleri arasında yer almaktadır. Hadis, fıkıh, astroloji ve tarih gibi birçok ilim dalında birçok eser kaleme almıştır. Doğum tarihi net olarak bilinmese de 174 (790) civarında Kurtuba'da doğmuş, (202/817-18) senesinde meydana gelen Rabad isyanı sonrasında İlbîre (Elvira) şehrine yerleşmiştir. Kurtuba'da bulunduğu sürede Şebtûn (ö. 193/808-809 [?]) ve Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 234/848) gibi önemli otoritelerden ders almıştır. Daha sonrasında Doğu İslam dünyasına ilim tahsil etmek için yolculuk yapmış, daha sonrasında Endülüs'e dönerek İlbîre'ye yerleşmiştir. II. Abdurrahman tarafından Kurtub'ya davet edilerek kendisine eğitim-öğretim ve telif faaliyetleri konusunda imkân tanınmıştır.; Muhammed b. Hâris Huşenî, *Ahbârü'l-fuhahâ' ve'l-muhaddisîn*, thk. Luis Molina - M. L. Álvila (CSIC, 1992), 245-254; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ' il-Endelüs*, 459-463.

⁴⁹ Manzano Moreno, "Las fuentes árabes sobre la conquista de Al-Ándalus", 397.

⁵⁰ İbn Habîb es-Sülemî, *Kitâbü't-Târîh*, thk. Jorge Aguadé (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe, 1991), 77-78; James Mansfield Nichols, *The History of the Conquest of al-Andalus by Ibn al-Qûtiya the Cordovan: Translation and Study* (Chapel Hill: University Microfilms International, 1975), 12; Pons Boigues Francisco, *Ensayo sobre los historiadores y géógrafos árabe-españoles 800-1450* (Madrid: Estb. tipogr. de San Francisco de Sales, 1989), 32-34; Makki, "Egypt and Origins of Arabic Spanis Historiography", 205; Adıgüzel, "Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-1", 311.

⁵¹ İbn Habîb es-Sülemî, *Kitâbü't-Târîh*, 81.

⁵² İbn Habîb es-Sülemî, *Kitâbü't-Târîh*, 81; Makki, "Egypt and Origins of Arabic Spanis Historiography", 207-208; Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı Endülüs*, ed. Levent Öztürk (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 161.

⁵³ İbn Habîb es-Sülemî, *Kitâbü't-Târîh*, 79.

kında bilgi veren tabakat müelliflerinin ortak görüşü sonucunda onun Endülüs tarihi hakkında önemli bir tarihçi olduğu sonucuna varmaktayız. Ayrıca elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak eserinin onun ölümünden sonra yazıya geçirildiğini söyleyebiliriz. Yine kendisinden sonra birçok Endülüslü tarihçi onun eserine atıf yaparak eserinden alıntı yapmıştır. Dolayısıyla bu hususlar bize eserin İbnü'l-Kûtiyye'nin aidiyeti konusunda önemli ip uçları vermektedir.

Peki elimize ulaşan tarih eserini kim yazıya geçirmiştir? Eseri İspanyolcaya çeviren Ribera konu hakkında iki soru yöneltmektedir; ilki elimize gelen nüshayı kim yazılı hale getirdi, ikincisi ise yazılı eser ne zaman yayılmaya başladı? Yine bu hususta en önemli kaynağımız olan İbnü'l-Faradî, Endülüs tarihi ile ilgili konuların İbnü'l-Kûtiyye'nin bizzat kendi kanaati ve kendi bilgileri olup bunları öğrencilerine ezberden irticalen aktardığını ifade etmiştir.⁵⁴ Ribera'nın ilk sorusunun cevabını İbn Beşkûvâl'in (öl. 578/1183) rivayetinden yola çıkarak İbnü'l-Kûtiyye'nin oğlu Ebû Hafs Ömer ve yeğeni Abdülmelik b. Süleyman (öl. 429/1037) olarak verebiliriz. İkisinin de onun öğrencisi olduğunu düşündüğümüz zaman bu ihtimalin olasılığı artmaktadır. Ayrıca Abdülmelik b. Süleyman, tarihçi olarak nitelendirilmekte ve amcasından rivayet ettiği aktarılmaktadır. Fakat eserin onun akrabası olmayan başka bir öğrencisi tarafından muhafaza edildiği şekliyle kaleme alınmış olabileme ihtimalinin de olduğunu ifade etmeliyiz.⁵⁵

2.2. Başka Bir Nüshanın Varlığı Meselesi

Bugün elimizde olan “Paris el yazması” olarak bilinen metin en eksiksiz nüsha mıdır? Daha uzun bir versiyon var mıydı ve mevcut versiyon sadece kısa bir metin mi? Sahip olduğumuz metin tek bir kitap mı yoksa ulaşamadığımız farklı nüshaları var mı? Fierro bu konuda günümüzde sahip olduğumuz nüshanın Endülüs'te bilinen versiyonuyla hemen hemen aynı olduğunu belirtmektedir. Fakat yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi büyük ihtimalle eser İbnü'l-

⁵⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'l-Endelüs*, 748; Mehmet Özdemir, “Müvelledün'un Endülüs Emevîleri Döneminde, Kültürel Hayattaki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1993), 196.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, ts.), 526; İbn Qutayba - Muḥammad ibn 'Umar İbn al-Qūtiyah, *Historia de la conquista de España de Abenalcotía el Cordobés*, çev. Julián Ribera y Tarragó (Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, 1926), 21; Fierro, “La obra histórica”, 489.

Kûtiyye'nin ölümünden sonra yazıya geçirilmiş görünmektedir. Dolayısıyla eserin farklı râvîlerinin veya buna bağlı olarak birkaç nüshasının olduğunu ifade edebiliriz.

İbnü'l-Kûtiyye'den rivayet edenlerin eserleri ile elimizdeki nüshayı karşılaştırdığımız zaman genellikle aktarımlarda farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Bu da bize onların elinde farklı bir nüshanın olduğunu veya farklı râvîlerden istifade ettiklerini göstermektedir. Konu hakkındaki ilk örneklerimiz İbnü'l-Kûtiyye'nin çağdaşı Huşenî'nin (öl. 361/971) *Kudâtü Kurtuba* ve İsbîliye'li tabakat alimi Ebû Bekr ez-Zübeydî (öl. 379/989) *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lağaviyyîn* isimli eserlerindeki alıntılardır.⁵⁶ Zübeydînin İbnü'l-Kûtiyye'den aktardığı rivayetlerin genellikle farklı olduğunu görmekteyiz.⁵⁷ Huşenî'nin (öl. 361/971) *Kudâtü Kurtuba* yaptığı alıntıların ise hiçbiri elimizde olan İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinde yer almaktadır.⁵⁸

İbn Ebî Feyyâd'ın⁵⁹ *Kitâbü'l-İber* isimli eserinde yapmış olduğu alıntıları da bu hususta örnek gösterebiliriz. Dozy bu hususta; İbn Feyyâd rivayet ederken İbnü'l-Kûtiyye'nin adını zikretmemiş olsa da bazı kısımların büyük oranda benzerlik ihtiva ettiği görüşünü vurgulamıştır. Bu benzerlikleri şu şekilde zikredebiliriz; Witiza'nın oğullarının mülklerini nasıl geri aldıkları, Târik ve Mûsâ ile yaptıkları anlaşmaları ve yine Târik'in Endülüs'e geçerken gördüğü rüyayı anlattığı kesitler birebir aynıdır.⁶⁰ Buna neden olarak bazı kaynaklarda İbnü'l-Feyyâd'ın râvîleri arasında Abdülmelik b. Habîb, İbnü'l-

⁵⁶ Fierro, "La obra histórica", 492.

⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lağaviyyîn*, thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1954), 253, 255, 262, 267, 271, 272, 278,.

⁵⁸ Ibn Harit al-Jusani al-Jusani, *Historia de los jueces de Córdoba*, thk. Julián Ribera (Madrid: Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Centro de Estudios Históricos, 1914), 35, 42, 81, 106, 168,169.

⁵⁹ İbn Ebîl-Feyyâd'ın hayatı ve tarihi çalışmaları hakkında çok az şey bilinmektedir. Tam adı Ebû Bekir Ahmed Sa'îd b. Muhammed b. Abdullah b. Feyyâd'dır. İbnü'l-Gassâ olarak da bilinmektedir. 376/986 yılında Ecija'da dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarını burada geçiren İbn Feyyâd daha sonrasında Almería'ya geçmiştir. 459/1066 senesinde vefat etmiştir.; İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, 107; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 3/182; Francisco, *Ensayo sobre los historiadores y géografos arábigo-españoles 800-1450*, 138; Angel González Palencia, *Historia de la literatura arábigo-española* (Barcelona: Labor, ts.), 155.

⁶⁰ İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelüs li-İbni'l-Kerdebûs ve vasfuhu li-İbni's-Şebbâd*, nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî (Madrid: Ma'hadi'd-Dirâsâti'l-İslâmiye, 1971), 179-180; Ibn al-Qûtîyah, *Early Islamic Spain*, 42.

Kûtiyye ve İbn Hazm'ın zikredilmesini gösterebiliriz.⁶¹ Ayrıca İbnü'l-Kerdebûs *Târîhu'l-Endelûs*'ünde İbn Feyyâd'ın İbnü'l-Kûtiyye'nin eserini bildiğini ve ondan alıntı yaptığını aktarmıştır.⁶² İbn Feyyâd zikretmiş olduğumuz benzer rivayetlerin yanında çoğu zaman İbnü'l-Kûtiyye'de yer almayan detaylar vermektedir; örneğin, Abdülâziz'in karısının Rodrigo'nun dul eşi olması gibi. Bu nedenle Dozy'e göre elimizde bulunan İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinin İbnü'l-Feyyâd'a atfedilen metnin daha uzun versiyonu olduğunu belirtmiştir.⁶³

Endülûs'ün önemli tarihçilerinden İbn Hayyân da (öl. 469/1076) ondan birçok alıntı yapmıştır. İbn Hayyân *Muktebis*'inde I. Hakem (180-206/796-822), II. Abdurrahman (206-238/822-852), I. Muhammed (238-273/852-886), Abdullah (275-300/888-912) ve III. Abdurrahman 300-350/912-961) dönemlerine ait birçok olayı ondan aktarmıştır. Fakat İbn Hayyân'ın aktardığı birçok rivayetin İbnü'l-Kûtiyye'nin elimizde olan nüshasında zikredilenlerden daha uzun ve ayrıntılı olduğunu ifade edebiliriz. Yine bazı alıntılarının ise İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinde olmadığı halde onun ismini vererek aktarmıştır. Bu hususta Hâmid ez-Zeccâl hakkındaki aktarmış olduğu rivayeti örnek olarak gösterebiliriz. Konu hakkında İbnü'l-Kûtiyye'den verdiği bilgiler ve elimizdeki kitap arasında biraz fark bulunmakta ve İbn Hayyân yine uzun bir versiyonu vermiştir.⁶⁴ Ayrıca II. Abdurrahman'dan (822-852) sonra Emir Muhammed'in tahta çıkışını da ayrıntılı bir şekilde İbnü'l-Kûtiyye'den aktarmıştır.⁶⁵ Bunların yanında İsâ b. Şüheyd hakkındaki rivayetleri,⁶⁶ Sâhibü's-salâh Arac b. Matrûh ve Şüheyd arasında geçen olayı⁶⁷ ve II. Abdurrahman döneminde meydana gelen güneş tutulması⁶⁸ gibi birçok konu hakkındaki rivayetleri naklederken ayrıntılı olarak İbnü'l-Kûtiyye'den istifade etmiştir. Burada dikkatimizi çeken bir diğer

⁶¹ İbn Feyyâd, *Aproximación a la figura de Ibn Abî-l-Fayyâd y su obra histórica-Kitâbü'l-İber-*, çev. Álvarez de Morales Camilo (Granada: Publicaciones del Departamento de Historia del Islam, Universidad dr Granada, 1978), 37.

⁶² İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelûs*, 168.

⁶³ Fierro, "La obra histórica", 491.

⁶⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 75; Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelûsî İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ 'i ehli'l-Endelûs*, thk. Mahmûd Ali Mekki (Beyrut&Lübnan: Dâru'l-Kitâbü'l-A'rabî, 1973), 32-33.

⁶⁵ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelûs*, 91-95; İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ 'i ehli'l-Endelûs*, 110-119.

⁶⁶ İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ 'i ehli'l-Endelûs*, 171-174.

⁶⁷ İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ 'i ehli'l-Endelûs*, 175-176.

⁶⁸ İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ 'i ehli'l-Endelûs*, 243.

husus ise İbn Hayyân'ın İbnü'l-Kûtiyye'den uzun uzadıya alıntı yapmasına rağmen onun herhangi bir yazılı eserine atıfta bulunmamasıdır. İbn Hayyân'ın eserinde kaynak olarak gösterdiği eserlerin genellikle adını zikretmiştir. Ancak her zaman yazılı kaynaklarına atıfta bulunduğu için, onun eserinin varlığından bahsetmemesi ilginç bulduğumuzu ifade etmeliyiz. Dolayısıyla onun farklı bir nüshaya ya da râviye sahip olabileceğini söyleyebiliriz.

Geç dönem tarihçilerinden İbnü'l-Ebbâr (öl. 658/1260) ve İbnü'l-Hatîb (öl. 776/1374-75) kendisinden alıntı yapanlar arasındadır. İbnü'l-Ebbâr'da geçen bir rivayet İbn Hayyân aracılığıyla aktarılmakta ve İbnü'l-Kûtiyye'de yer almamaktadır.⁶⁹ Diğer alıntılar ise elimizdeki nüshada bulunmaktadır.⁷⁰ Yine İbnü'l-Hatîb'in naklettiği rivayetin de sahip olduğumuz kitapta yer almadığını görmekteyiz.⁷¹

Burada farklı bir nüshanın varlığının yanında, İbnü'l-Kûtiyye'nin kaynak olarak kullanılması eser için önemli olduğunu düşünmekteyiz. Kendi çağdaşlarının onu kaynak olarak göstermesinin ötesinde sonraki dönemlerde Endülüs tarihçiliğinin önemli isimleri de ondan alıntı yapmışlardır. Bahsi geçen bu farklılıklardan İbnü'l-Kûtiyye'nin Endülüs tarihi ve uleması hakkında elimizde bulunan nüshadan da fazla bilgi aktardığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla sahip olduğumuz kitabın farklı nüshalarının olduğunu ifade edebiliriz. Bunların Endülüs'te dolaşımında olduğunu ve farklı tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.3. İbnü'l-Kûtiyye'nin Kaynakları

İbnü'l-Kûtiyye'nin önemli kaynaklarını eserin ilk sayfasında zikredilen isimlerden öğrenmekteyiz. Yine eser boyunca birçok kaynağından bahsettiğini görmekteyiz. Kitabın başlangıcında hocaları ve kaynakları şu şekilde zikredilmiştir;

“Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz, aralarında Şeyh Muhammed b. Ömer b. Lübâbe, Muhammed b. Sa'id b. Muhammed el-Murâdi, Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen, Muhammed b. Zekeriyâ b. Tancevî el-İşbilî'ninde bulunduğu birçok alimden rivayet etmiştir. Allah hepsine ve onların hocalarına rahmet eylesin.”⁷²

⁶⁹ İbnü'l-Ebbâr, *Kitâbü'l-Hulleti's-siyerâ*, 45.

⁷⁰ İbnü'l-Ebbâr, *Kitâbü'l-Hulleti's-siyerâ*, 1/67, 2/347.

⁷¹ Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğurnâta*, thk. Muhammed Abdullah İnân (Kahire: Mektebtü'l-Hancı, 1973), 1/100.

⁷² İbnü'l-Kûtiyye, *Târthu iftitâhi'l-Endelüs*, 29.

Endülüs'te hadis alanında tanınmış alimler arasında yer alan Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen, 252/866 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Endülüs'te döneminin önemli hadis alimi olan Muhammed b. Vaddâh'tan (öl. 287/900)⁷³, Doğu İslam dünyasına yapmış olduğu ilim yolculuğunda ise Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892-93), İsmail el-Kâdı (öl. 282/895), Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (öl. 301/913), gibi âlimlerden ders almıştır. Endülüs' döndükten sonra Kurtuba camiinde hocalık yapmıştır.⁷⁴ Yukarıda zikredilen isimlerden Muhammed b. Sa'id b. Muhammed el-Murâdi hakkında Endülüs tabakat kitaplarında bilgi bulunmamaktadır. "el-Murâdi" nisbesinden dolayı bu ismin sık yer aldığı Cabra⁷⁵ şehrinde veya İşbîliye'li olabileceği aktarılmaktadır.⁷⁶

Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (öl. 330/942), İbnü'l-Kûtiyye'nin hocası ve aynı zamanda kaynakları arasında zikredilmektedir. İbn Lübâbe, Endülüs Emevî hükümdarları Abdullah ve III. Abdurrahman Nâsır dönemlerinde şûra hizmetini üstlenmiş ve Endülüs'te Mâlikî mezhebinin tanınmış şahsiyetlerinden birisi olan amcası Muhammed b. Ömer b. Lübâbe'nin gözetiminde yetişmiştir.⁷⁷ Muhammed'in babası Zekerriyya Endülüslü tarihçi Habib b. Abdülmelik'in öğrencisiydi. Ataları Endülüs'e Belc b. Bişr'le birlikte gelmişler ve daha sonra İşbîliye şehrine yerleşmişlerdi. İbnü'l-Kûtiyye'nin, Muhammed'den ağırlıklı olarak İşbîliye ile ilgili rivayetleri aldığını ifade edebiliriz.⁷⁸

Yine İbnü'l-Kûtiyye'nin hocaları arasında zikredilmese de Muhammed b. Vaddâh'tan da rivayette bulunmuştur. Özellikle I. Ha-

⁷³ Hussain Mones, "The Role of Men of Religion in the History of Muslim Spain up to the End of the Caliphate", *The Formation of al-Andalus Part 2: Language, Religion, Culture and the Sciences*, ed. Maribel Fierro - Julio Samsó (Ashgate: Routledge, 1998), 14; M. Yaşar Kandemir, "İbn Vaddâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/435; Maria Isabel Fierro, "Familias en el Ta'rij İftitah-Andalus de Ibn Al-Qutiyya", *Estudios Onomástico-Biográficos De Al-Andalus*, ed. Luis Molina (Granada: CSIC, 1990), 60.

⁷⁴ Fierro, "La obra histórica", 496.

⁷⁵ Şehir günümüzde Kurtuba ve Giranada arasında yer almaktadır.

⁷⁶ Fierro, "La obra histórica", 495.

⁷⁷ Fierro, "Familias en el Ta'rij İftitah-Andalus", 76; M. Kâmil Yaşaroğlu, "İbn Lübâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/160; Manuela Marín - Luis Molina (ed.), "Familias andalusies: los datos del Ta'rij `ulama' al-Andalus de Ibn al-Faradi", *Estudios onomástico-biográficos de Al-Andalus* (Madrid: CSIC, 1988), 2/76.

⁷⁸ Fierro, "La obra histórica", 496.

kem dönemiyle ilgili olayları ağırlıklı olarak ondan almıştır.⁷⁹ Diğer önemli kaynakları ise Temmâm b. Alkame es-Sekafi⁸⁰ (öl. 283/896) ve Abdülmelik b. Habîb'tir. İbnü'l-Kûtiyye onlardan "Aktardığımız bu bilgiler Abdülmelik b. Habîb'in (öl. 238/853) "*Fethu'l-Endelüs*"⁸¹ isimli kitabında ve Temmâm b. Alkame'nin vezinle yazmış olduğu şiirlerinde ve diğer birçok eserde mevcuttur" ifadesini kullanarak alıntı yapmıştır.⁸²

2.4. Eserin İçeriği ve Metodolojisi

Eserine Endülüs'ün fethinden önce var olan sosyo-politik durumu ve son Vizigot idarecilerinin içine düştüğü siyasi anlaşmazlıkları aktararak başlamıştır. İbnü'l-Kûtiyye bu bölümde soyunun dayandığı İspanya'nın son kralı Witiza ve çocukları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Özellikle Sâre el-Kûtiyye ve amcası Ardabast'a ilişkin olayları detaylı bir şekilde ele almış, daha sonra Müslümanların Endülüs'ü fethetme sebeplerinden ve devamında Târik b. Ziyâd'ın Endülüs'ü fethini ayrıntılı olarak aktarmıştır.

86 | db

Fetihten sonra Endülüs'te valiler dönemi ve siyasi olaylarını ele aldığı bölümde, Müslümanların kendi aralarındaki çekişmeleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e gelişini ve Endülüs'te idareyi ele almasını etraflıca anlatmıştır. Daha sonrasında III. Abdurrahman döneminin ilk yıllarına kadar geçen süredeki olayları kronolojik olarak aktarmıştır. Endülüs Emevî emîrlerini ve siyasi faaliyetlerini ele almış, bununla birlikte onların atamış olduğu idarecilerin büyük çoğunluğundan bahsetmiştir. Yine meydana gelen siyasi isyanlara, gerçekleştirilen askeri seferlere yer vermiştir.

İbnü'l-Kûtiyye eserinde ağırlıklı olarak siyasi olaylardan bahsetmiştir, fakat yine de Endülüs'ün sosyal ve kültürel hayatına dair olayları da bulmak mümkündür. Bunlar arasında Endülüs'te mey-

⁷⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 73.

⁸⁰ İbnü'l-Ebbâr, *Kitâbü'l-Hulleti's-siyerâ*, 143-144; Mehmet Aykaç, "İbn Alkame", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/306.

⁸¹ Abdülmelik b. Habîb'in (öl. 238/853) *Kitâbu't-Târih* isimli eseri, Endülüslülere tarafından tarih tarzında kaleme alınan kitapların elimizdeki ilk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî'nin eseri *Kitâbu't-Târih* olarak bilinmekte fakat İbnü'l-Kûtiyye "*Fethu'l-Endelüs*" olarak zikretmiştir.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32; Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları", 13; Makki, "Egypt and Origins of Arabic Spanis Historiography", 204-211.

⁸² İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32.

dana gelen güneş tutulması ve yaşanan kıtlık gibi hadiseler yer almaktadır.⁸³ Ayrıca Endülüs'te bulunan sosyal tabakalara az da olsa yer verdiğini ifade edebiliriz. Özellikle Endülüs Emevîlerinin mevâliye karşı bakış açılarına örnek olabilecek birkaç olay mevcuttur.⁸⁴ Yine İbnü'l-Kûtiyye emîrlerin siyasi faaliyetlerinin yanında onların gerçekleştirdiği imar faaliyetlerini de ele almıştır. Kurtuba Ulucamii'nin,⁸⁵ Rusâfe sarayının, Kantara köprüsünün inşasından, yine İşbîliye Ulucamii'nin ve şehir surların yapımından bahsetmektedir.⁸⁶ Fakat Endülüs toplumunun önemli bir bölümünü oluşturan Yahudilerden eserinde bahsetmemiş olması da dikkat çeken bir eksiklik tir.⁸⁷

İbnü'l-Kûtiyye'nin tarih aktarımında kendinden önce var olan klasik rivayet geleneğine bağlı kaldığını görmekteyiz. Olayları rivayet geleneği ile bir araya getirmiş ve bunu yaparken rivayetlerin

⁸³ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 100.

⁸⁴ Buna örnek olarak Sümeyl hakkında başlığı altında zikrettiği olayı gösterebiliriz; “Bir gün Sümeyl, çocuklara Kur’an okumayı öğreten bir öğretmenin (müeddib) yanından geçti. O şu âyet-i kerimeyi okuyordu: “Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.) Allah, sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zalimleri sevmez.” (Âli-İmrân:140) Sümeyl araya girdi ve “Elbette Araplar arasında” dedi. Müeddib “İnsanlar arasında,” diye yanıtladı. Sümeyl, “Ayette böyle mi yazıyor?” diye sordu. “Evet,” diye yanıtladı müeddib. Sümeyl, “O zaman, vallahi, demek ki biz kölelerle, rezillerle ve sefillerle birlikteyiz!” Yine rivayetin devamında “Bir keresinde Sümeyl, Abdurrahman'ı azarladıktan sonra onun huzurundan ayrıldı. Şapkasını eğri bıraktı ve saray kapısında kendisine, “Şapkanı düzelt!” diyen bir adamla karşılaştı. Sümeyl, “Onu benim için düzeltecek adamlar var” dedi” şeklindeki rivayeti de örnek olarak zikredebiliriz. Sonrasında İbnü'l-Kûtiyye mevâliyi küçük gören davranışlarından dolayı “Çünkü Sümeyl okuma yazma bilmeyen bir cahildi” şeklinde Sümeyl'i eleştirmiştir.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 60-61.; Burada bir diğer örnek olarak Kûmis olarak görev yapan İbn Anntunyân en-Nasrânî'nin Emîr Muhammed tarafından Abdullah b. Ümeyye b. Yezîd'in vefatı üzerine kâtib olarak atanmasını ve sonrasında Emevi kökenli üs düzey yöneticilerin bu duruma karşı çıkmasını verebiliriz. Bu durum ordu komutanı Hâşim'i oldukça rahatsız etmiş ve Emîr'e şunları yazmıştır; “Doğu'daki Abbâsî halifeleri, Batı'daki Emevîlerin, Hıristiyan Juliana ve Anntunyân'ın oğlu olan Hıristiyan birini en yüksek kâtiblik ve en yüksek sivil memurluk görevine atadıklarını öğrenirlerse bu durum acayip olmaz mı?” daha sonrasında Emevi soyundan geldiğini iddia ettiği birçok kişinin ismini yazarak emîre bunlardan birini seçmesini söylemektedir. Bu gibi örneklerin zikredilmesi o dönem Endülüs'te Arapların mevâliye bakış açısını göstermesi bakımından önemli olduğunu ifade edebiliriz.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 95-97.

⁸⁵ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 62.

⁸⁶ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 78.

⁸⁷ Palencia, *Historia de la literatura árabe-española*, 149.

sened kısımlarını birleştirmiş/telfik yöntemi benimseyerek aktarmıştır. Olayları zikrederken Abdülmelik b. Habîb, Temmâm b. Alkame, İbn Lübâbe'nin veya İbn Vaddâh gibi râvilerini sık olmasa da zikrettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte kitap genelinde genellikle râvi ismi verilmeden ve meçhul fiil kipi kullanılarak hadiseler zikredilmiştir. Yine eserde “İşbîliyeleli bazı ilim ehlinden rivayet edildiği üzere” gibi ifadelerle olayları râvisiz bir şekilde aktarmıştır. İbnü'l-Kûtiyye eser boyunca zikretmiş olduğu olayların büyük bölümünü özet bir şekilde aktarmıştır.⁸⁸

3. İdeolojik Bakış Açısı ve Eleştirilen Yönleri

3.1. Eleştirilen Yönleri

İbnü'l-Kûtiyye eserinde aktarmış olduğu rivayetler nedeniyle tarihçiliği konusunda birtakım eleştiriler meydana gelmiştir. Özellikle Got asıllı olmasından dolayı Hristiyan kökenli müvelledûn hakkındaki rivayetlerde ayrıcalıklı davrandığı iddia edilmiştir.⁸⁹ Bir diğer önemli husus ise ailesinin Endülüs Emevîleri ile olan yakınlığı hasebiyle Emevî yanlısı bir tarih anlayışı benimsediği hususu tartışma konusu olmuştur.⁹⁰

İbnü'l-Kûtiyye'ye yöneltilen eleştirilerin başında Hadis, fıkıh ve tarih alanlarındaki metod eksikliği olmuştur. İbnü'l-Faradî, İbn Hallikân ve Hamevî “Rivayetlerin zabtı konusunda onda sıkıntı vardı. Hadis ve fıkıh konusunda zabt değildi, aynı zamanda kaynaklardan yoksundu” şeklinde yorum yaparak İbnü'l-Kûtiyye'nin kayıt ve muhafaza konusunda zayıf olduğu aktarmışlardır.⁹¹ Ancak İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkındaki rivayetleri incelediğimiz zaman bu konudaki eleştirilerin yerinde olmadığını ifade edebiliriz. Çünkü tabakat eserlerinde onun hakkında daima Arap dili ve tarih alanlarında yetkin olduğu aktarılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz tabakat kitaplarında ona ait, hadis ve fıkıh alanlarına dair herhangi bir eserden bahsedilmediğini görmekteyiz.

⁸⁸ Maria Isabel Fierro, “Ibn al-Qutiyya, el hijo de la Goda”, *Historia* 16 217 (1994), 111; Önal, “İbnü'l-Kûtiyye”, 211; Fierro, “La obra histórica”, 494.

⁸⁹ Günel, “İbnü'l-Kûtiyye”, 21/118; Özdemir, “Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları”, 13; Adıgüzel, “Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I”, 314-315.

⁹⁰ Fierro, “La obra histórica”, 505; Adıgüzel, “Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I”, 314-315.

⁹¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ 'il-Endelüs*, 747; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a yân*, 4/368-369; Hamevî, *Mu'cemül-üdebâ'*, 6/2592.

İbnü'l-Kûtiyye'nin en fazla eleştirildiği konu, eserinde tarih ilminin usullerine uymadığı ve rivayetlerinde objektif olmadığı konusudur. Bir diğer husus ise eserinde Endülüs fethine dair yer verdiği efsanevi olaylar ve hurafe benzeri hikâyeler gelmektedir. Kendinden önce yazılan ve kaynakları arasında yer alan İbn Habîb'in de eserinde bu tür rivayetleri kullandığı için eleştirilmiştir.⁹² Bu tür rivayetlerin eserlerin bilimselliğine dair şüpheleri artırdığını söyleyebiliriz. Fakat iki yazarında içinde buldukları sosyal çevrenin anlatı kültüründen etkilendiğini ifade etmeliyiz. Yine İbnü'l-Kûtiyye'nin Hristiyan asıllı ve ailesinin son Got hükümdarlarından olması dönemin olaylarına bizzat şahitlik eden bir çevrede yetişmesi anlamına gelmektedir. Meydana gelen olaylarda ilk olarak ailesinden edindiği bilgileri aktarmış olabileceğini ifade edebiliriz. Buna örnek olarak Endülüs'e saldıran Vikinglerle ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁹³ Bunun sebebi gençlik yıllarını geçirdiği İşbiliye'de dönemde hadiseyi olaylara bizzat şahit olanlardan dinlemiş olabileceğidir. Dolayısıyla bu türden rivayetleri kullanması içinde bulunduğu kültürel ve sosyal çevreden etkilendiğini göstermektedir. Yukarıda ilk dönem Endülüslü tarihçilerin Doğu İslam dünyasına yaptıkları ilim yolculuklarından etkilendiğini ve Mısırlı tarihçilerin etkisinde kaldıklarını belirtmiştik. Bu bağlamda İbnü'l-Kûtiyye ve İbn Habîb gibi ilk dönem Endülüs tarihçilerinin efsane benzeri olayları Mısır kökenli râvilerden aldıklarını ifade edebiliriz.⁹⁴

İspanyol tarihçi Ribera'da kaynak kullanımı konusunda onun kendinden önceki İbn Habîb, Mûsâ b. Râzî (öl. 344/955 [?]) ve çağdaşı el-Hûşenî (öl. 361/971) gibi tarihçilerin eserlerine neredeyse hiç atıfta bulunmamasından dolayı eleştirmiştir.⁹⁵ Her ne kadar zikredilen tarihçiler çağdaşı olsa da unutulmamalı ki eserler veya rivayetleri İbnü'l-Kûtiyye'ye ulaşmamış olabilir. Bu nedenle bu eleştiriye katılmadığımızı belirtmeliyiz.

3.2. İdeolojik Bakış Açısı

⁹² İbn Habîb es-Sülemî, *Kitâbü't-Târîh*, 77-78; Akyürek, *Siyer Edebiyatı Endülüs*, 161.

⁹³ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 79-83.

⁹⁴ Nichols, *The History of the Conquest of al-Andalus by Ibn al-Qûtiya*, 12-13; Makki, "Egypt and Origins of Arabic Spanis Historiography", 174-176; Manzano Moreno, "Las fuentes árabes sobre la conquista de Al-Ándalus", 392-393.

⁹⁵ Ibn Qutayba - Ibn al-Qûtiyah, *Historia de la conquista de España*, 20.

İdeoloji bireylerin ve toplumların davranışlarına yön veren, siyasi ve toplumsal öğretilerdir. Bunları hukukî, politik, felsefi, bilimseli teolojik estetik ve moral düşünceler olarak sıralayabiliriz. Bahsi geçen bu düşünce yapıları bireylerin ve toplumların üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. İdeoloji farklı alanlarda bireyleri etkilediği gibi tarih alanında da bir hayli tesirli olmuştur. Bu bağlamda tarihinin ideolojisinin, aile köklerinin, mezhebinin ve ekolünün iyi bir şekilde ortaya konması gerekmektedir.⁹⁶

Bu açıdan değerlendirildiği vakit İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinde birtakım ideolojik yaklaşımların olduğunu görmekteyiz. Vizigot soyundan geldiği için rivayetlerinde kendi soyu olan Gotlara daha fazla yer verdiği için tenkit edilmesi bunların başında gelmektedir.⁹⁷ Witiza ve oğullarının durumunu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁹⁸ Suriyeli Arapların ileri gelenlerinden Yûsuf b. Büht, Sümeyl b. Hâtim ve Suriyeli mevâliden Meymûn el-Â'bid gibi Emevîlerin ileri gelenleri ile Ardabast arasında meydana gelen olayda Ardabast'ı akli ve feraseti ile ön plana çıkan, yetenekli ve zarif tavırlı bir kişi olarak tanımlamıştır.⁹⁹ Konuyla bağlantılı olarak eserde ailesiyle ilgili dikkatimizi çeken bir diğer husus Kûtiyye ailesinin Endülüs Emevîlerine karşı bağlılıklarının birkaç kez vurgulanması olmuştur. Witiza'nın oğulları Emevîlerle anlaşma yapmak için sırasıyla Târik b. Ziyâd, Mûsâ b. Nusâyır ve son olarak Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik'le görüşmüşler ve her defasında onlara yazılı bir belge verilmiştir.¹⁰⁰ İlerleyen süreçte aile mensuplarından bazılarının Endülüs'te verilen üst düzey görevler olmuş ve kendileri aristokrat bir çevre edinmişlerdir. Ailesi hakkındaki bu rivayetleri detaylı bir şekilde ele alması eleştiri konusu olmuştur.¹⁰¹

İbnü'l-Kûtiyye, Witiza'yı Got krallarının sonuncusu olarak tasvir etmiş, Rodrigo'yu ise bir gaspçı olarak değerlendirmiştir. Ona göre

⁹⁶ İrfan Aycan - M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 11; Çiğdem Bayraktar Ör, "İdeolojik Tarih Yazımı", *International Journal of Social and Economic Sciences* 11/1 (2021), 29.

⁹⁷ A. Zennûn Tâhâ, "Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu", çev. Mustafa Hizmetli, *AUİFD* 39 (1999), 737-738; Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları", 13.

⁹⁸ Günel, "İbnü'l-Kûtiyye", 21/118.

⁹⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 59.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 29-33.

¹⁰¹ Francisco, *Ensayo sobre los historiadores y geógrafos árabe-españoles 800-1450*, 85; Ibn Qutayba - Ibn al-Qûtîyah, *Historia de la conquista de España*, 29; Palencia, *Historia de la literatura árabe-española*, 148; Tâhâ, "Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu", 738.

Rodrigo “babalarının köpeklerinin birinden daha değerli değildir ve sadece bir köledir.”¹⁰² İbnü'l-Kûtiyye bir yandan kendisini son kral Witiza'nın ailesiyle özdeşleştirirken, diğer yandan da atalarının komutan Rodrigo'ya ihanetini anlatmaktan da geri durmamıştır. Dolayısıyla müvelled bir Müslüman olarak ailesinin Endülüs'ün fethine yardım etmesinden duyduğu memnuniyeti ve gururu vurgulamıştır. Kûtiyye'ye göre Gotik soyluları ile Endülüs'ün Arap-Emevî seçkinlerinin birlikteliğinden, büyük bir hanedan meydana gelmiştir.¹⁰³

İbnü'l-Kûtiyye, fetih öncesinde son Wizigot idarecileri, aynı zamanda o dönemki İspanya'nın sosyal ve siyasi durum hakkında değerli veriler sunmaktadır. Burada kendi ailesiyle ilgili başkalarında olmayan verileri detaylı aktarmasına karşı geliştirilen eleştirilere katılmadığımızı ifade etmeliyiz. Kaynakları arasında her ne kadar bahsedilmese de ailesinin dönemin olaylarına bizzat şahitliği nedeniyle onlardan bahsetmesinin ve onların rivayetlerini kullanmasının o dönem için normal olduğunu ifade edebiliriz. İdeolojik olarak baktığımız zaman Hristiyanlara daha özelde ise Got hanedanına mensup ailesine karşı kötü bir imaj çizmemeye gayret etmiştir. Sadece yönetimi ellerinden alan Rodrigo gaspçı olarak nitelendirilmiştir. Müslüman fatihlerle iş birliği yapan Witiza ailesi hakkında ise olumlu ve onurlu bir bakış açısı ortaya konmuştur.

Konuyla bağlantılı olarak bir diğer önemli eleştiri konusu ise İbnü'l-Kûtiyye'nin Hristiyan kökenli müvelledün konusundaki rivayetlerde ayrıcalık yaptığıdır. Suriyeli mevâliden olan Hâcib Temmâm b. Alkame es-Sekafi, Hristiyan kökenli Benu Kâsi ailesinden, müvelled kökenli Toledo halkından ve isyanlarından, Toledolu Hristiyan şair İbn Gırbîb'ten¹⁰⁴yine Hristiyan kökenli müvelled İbn Hafsûn'dan övgüye yakın bir üslupla bahsetmesi de tenkit edilmesine neden olmuştur.¹⁰⁵

¹⁰² İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 30.

¹⁰³ Ron Barkai, *Cristianos y musulmanes en la España Medieval (El enemigo ante el espejo)* (Madrid: Rialp, 2020), 45.

¹⁰⁴ Tuleytula halkından olan Gırbîb et-Tuleytulî (İbn Abdullah es-Sakafî) zeki ve kurnaz bir şair olarak tasvir edilmektedir. Tuleytula'da I. Hakem döneminde başlayan isyan sırasında aktif olarak rol almış, halkı yönlendirmiştir.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelûs*, 65; Nichols, *The History of the Conquest of al-Andalus by Ibn al-Qûtiya*, 101.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kûtiyye bu fitne, Emevîlerden ve müvelled isyancılarından kimseyi suçlamayan, onlara olumsuz bir imaj yüklemeyen bir aktarım tarzı benimsemiştir. İbnü'l-Kûtiyye, İbn Hafsûn'a aşağılayıcı sıfatlar yakıştırmaktan kaçınırken, İbn Hayyân ise onu “ahlaksız, eşkiya ve ahdi ihlal eden” biri olarak aktarmaktadır. İbnü'l-Kûtiyye, İbn

Ribera, García Gómez, Sánchez Alborno, Mahmûd Ali Mekkî ve Pedro Chalmeta gibi tarihçiler İbnü'l-Kûtiyye'nin müvelled kökenliler hakkında ılımlı tavrının olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁶ Barkai ise İbnü'l-Kûtiyye'nin asıl odak noktasının müvelled kökenli soydaşları/kardeşleri ile Endülüs idarecileri/Araplar arasındaki ilişki üzerine olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷ Buradan hareketle eserde ılımlı bir müvelled algısı vermeye çalıştığını ifade edebiliriz. Dolayısıyla Endülüs'ün eski yerleşimcileri olan Hristiyanlar ve Müvelledün ile onların koruyucusu konumunda yer alan Araplar arasında bir uzlaşma meydana getirmek istediğini söyleyebiliriz.

Tenkrit edilen bir diğer bakış açısı ise eserinde Emevî yanlısı ideolojik tarih anlayışını benimsemesidir. Dozy ve Viguera İbnü'l-Kûtiyye'nin duruşunu “hiçbir yerde mağlup Hristiyanlara sempati göstermez; Got krallarının soyundan gelen biri olarak değil, Emevîlerin bir mevlası olarak konuşur” şeklinde aktarmışlardır.¹⁰⁸ Endülüs Emevî Emirlerinin uygulamaları hakkında bilgi verirken onlardan takdirle bahsetmesi eleştirildiği konuların başında gelmektedir.

92| db Emîr Hişâm'dan (172-180/788-796) övgüyle bahsetmiş, Emîr Ha-

Hafsûn'da büyük bir potansiyele sahip olan bir savaşçı görür, durumu şu şekilde aktarır; “Sınırda Hristiyanlarla savaştıktan ve onları ezici bir yenilgiye uğrattıktan sonra bölgenin ileri gelenleri ona gelerek şöyle der: “*Kalene geri dön ve seni oradan ancak ölüm çıkarır yoksa Endülüs'ün büyük bir kısmına hükmetmeye mahkûm olursun*” İbnü'l-Kûtiyye, İbn Hafsûn'un mücadelesini aktarırken “fitne” kavramını kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınır (el-muntaziyûn) nitelemesini kullanarak Müvelled isyancılarının olumsuz imajını en aza indirmeye çalışır. İbnü'l-Kûtiyye daha sonrasında İbn Hafsûn'a mutlu bir son çizmek ister ve “*Tövbe edip, sadakate döndükten kısa bir süre sonra İbn Hafsûn vefat etti*” şeklinde aktarır. Bu, onun ölümünün diğer tarih kitaplarında anlatımıyla uyumludur.; Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Hayyân, *el-Muktebes li İbn Hayyân el-Kurtubî V*, thk. Pedro Chalmeta (Madrid: el-Ma'hadi'l İsbani el-Arabi li's-Sekafe, 1989), 219-237; *Una crónica anónima de 'Abd al-Rahmân III al-Nâsir*, thk. Evariste Lévi-Provençal - Emilio García Gómez (Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Miguel Asín, 1950), 73-78; Francisco, *Ensayo sobre los historiadores y géografos árabe-españoles 800-1450*, 85; Ibn Qutayba - Ibn al-Qûtîyah, *Historia de la conquista de España*, 29; Palencia, *Historia de la literatura árabe-española*, 148; Tâhâ, “Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu”, 738; Barkai, *Cristianos y musulmanes*, 59-66.

¹⁰⁶ Ibn Qutayba - Ibn al-Qûtîyah, *Historia de la conquista de España*, 26; Fierro, “La obra histórica”, 503.

¹⁰⁷ Barkai, *Cristianos y musulmanes*, 48.

¹⁰⁸ Fierro konu hakkında Dozy'nin “Les fils de Witiza” (Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Age, 3. ed., tomo I, Amsterdam, 1965. isimli çalışmasından alıntı yapar.; Fierro, “La obra histórica”, 502; María Jesús Viguera, “Cronistas de al-Andalus”, *España. Al-Andalus. Sefarad: Síntesis y Nuevas Perspectivas*, ed. Felipe Mafillo Salgado (Salamanca: Universidad de Salamanca, 1988), 90.

kem (180-206/796-822) hakkında “Hakem’in (Allah rahmet eylesin) Faziletleri”¹⁰⁹Emir Muhammed (238-273/852-886) hakkında “Emir Muhammed'in Bazı Övgüye Değer Faaliyetleri”¹¹⁰ ve Münzir (273-275/886-888) hakkında bilge ve dürüst olanları onurlandıran, idareci seçiminde işinin ehli olan yöneticileri tercih eden, zeki ve cömert bir adamdı”¹¹¹ gibi yorumlarda bulunmuştur. Bu yorumlar onun Emevî yanlısı bir tarih anlayışı benimsediği şeklinde değerlendirilmiştir.¹¹²

Yine onun Endülüs'te Emevîlere karşı meydana gelen isyanları aktarırken Emevî yanlısı bir yazım benimsediğini ifade edebiliriz. Rabad isyanını anlattığı bölümde olayı Emevî Emîri II. Hakem'in onları başlatıp Endülüs'ü terk etmeleri şartıyla isyanın bastırıldığını aktarmıştır. Fakat burada Rabad bölgesindeki halka uygulanan zulümlerden çok da bahsetmeden olayı başlatılma gibi anlattığını görmekteyiz.¹¹³ İbnü'l-Kûtiyye bu bölümde isyancıların tutumunu aktarırken onları haklı çıkarmaya çalışmaktan vazgeçmemiştir. Fakat sonrasında, Mefâhirü'l-Hakem başlıklı bölümde, Emîr Hakem'i yapmış olduğu bu hatadan aklayan rivayetleri aktarması dikkat çekicidir.¹¹⁴ Ayrıca II. Abdurrahman ve Muhammed dönemlerinde idari görevleri bulunan memurların dürüstlüğü ve emîrlerin onları ödüllendirmelerinden övgüyle bahsetmiştir. Yine emîrlerin halk ve ulema ile olan ilişkilerinde Endülüs emîrlerini abartılı bir şekilde örnek şahıs olarak betimlemiştir. Tüm bu örnekler onun Emevîlere karşı tarafgir bir tutum içinde olduğunu göstermektedir.

Eserin başlarında aktarmış olduğu Ardabast ve emîr Abdurrahman b. Muâviye arasındaki hikâyede Emevî yanlısı ideolojisini daha iyi anlamaktayız. Aktarmış olduğu rivayette Abdurrahman, Ardabast'ın tüm mal varlığına el koymuş ve bu nedenle Ardabast çok zor durumda kalmıştır. İbnü'l-Kûtiyye bu konuda Abdurrahman b. Muâviye'yi Ardabast'ı mülkünden mahrum bıraktığı ve böylece

¹⁰⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 70.

¹¹⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 86.

¹¹¹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 113.

¹¹² Fierro, “La obra histórica”, 502; Viguera, “Cronistas de al-Andalus”, 90.

¹¹³ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 69.

¹¹⁴ Konu hakkında “Hakem, yedi yıl musallat olan bir hastalığa tutuldu ve sonunda yaptıklarından pişmanlık duyarak vefat etti. Hastalığı onun takva sahibi bir insan olmasına vesile oldu ve ölüncüye kadar gecelerini Kur'ân okuyarak geçirdi” şeklinde bir aktarımda bulunmakta ve I. Hakem'in bu olaydan pişmanlık yaşadığını dile getirmektedir.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 72.

ataları tarafından yapılan antlaşmaları ihlal ettiği için hatalı bulunmuş, fakat bunu Ardabast'ın hangi hatası karşılığı yaptığını açıklamamıştır. Daha sonrasında Ardabast Endülüs'ten ayrılmak için Abdurrahman'ın huzuruna çıkmış ve ona “şu anda içinde bulunduğun durumu oğluna mı devretmek istiyorsun, yoksa sana verileni ondan esirgemeyi mi düşünüyorsun?” diye sormuş, Abdurrahman “vallahi tek istediğim onu kendim ve oğlum için pekiştirmek” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Ardabast ona, bunu başarmak için nasıl davranması gerektiğini anlatacağını, halkın onu eleştirdiği her konuda emîri haberdar edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine minnettar olan Abdurrahman, mülkünü geri vermiş ve onu Endülüs'te Hristiyanların Kûmis'i¹¹⁵ olarak atamıştır.¹¹⁶

İbnü'l-Kûtiyye ilerleyen bölümlerde konuyla bağlantılı olarak eserinde ideal bir idareciye olması gereken faziletleri adeta emîr ve onların görevlendirdiği devlet adamları üzerinden okuyucuya anlatmaktadır. Ona göre idareci, eğer alçak ve hain saray mensuplarını cezalandırması gerekiyorsa karşılığında diğerlerini de ödüllendirmelidir. İyi bir emîr aynı zamanda emri altındaki bölgenin birliğini korumalı, Arap, mevâli ya da Berberi isyancıların neden olduğu düzensizliğe son vermelidir. Onlarla uygun anlaşmalar yaparak isyancıları itaat altına almalı. İsyancılar itaatsizliklerinde ısrar ettiklerinde, onları bastırmak için her türlü yola başvurulmasına gerekir ve emîre sadakat bir değer olarak sunulmalıdır. Yine ona göre Endülüs'te iktidarı elinde tutmanın ve torunlarına devretmenin tek yolu tebaasını adil bir şekilde yönetmektir; bunun için ise etrafını yönetiminin kusurlarını kendisinden saklamayacak sadık ve samimi danışmanlarla çevrelemeli; bu danışmanlar eylemlerinden dolayı ödüllendirilmelidir. Bu konular çerçevesinde Kûtiyye ailesi devreye girerek Emevîlere yardımcı olmaktadır. Ardabast bu noktada Ab-

¹¹⁵ Batı literatüründe “comte, conte ve count” gibi ifade edilen kûmis, Latince comes (kont; âmir, hâkim) kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. Sözlükte “sultanın nedimi, başkan, lider” gibi anlamları bulunmaktadır. Endülüs'teki önemli şehirlerde Hristiyan azınlık liderleri ve Hristiyan toplulukların önde gelenleri için kullanılmıştır. Endülüs'te Kûmislerin azilleri ve tayinleri Emîr ve halifeler tarafından gerçekleştiriliyordu. Kûmis'in Endülüs'te önemli görevleri bulunmaktaydı. Bunların başında Hristiyanlar arasında meydana gelen hukukî davalarda kadı olarak görev yapması gelmektedir. Yine sarayda gelen yabancı elçi kabullerinde hazır bulunurlar ve tercümanlık yaparlardı. Bunların yanında gerektiğinde kendilerine eşlik eden bir memurla cizye toplarlardı. İbnü'l-Kûtiyye'ye göre ilk “Kûmis”, I. Abdurrahman tarafından atanan Artabas'tı.; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu ifritâhi'l-Endelüs*, 31; Ubûdî, “Kûmis”, 26/370.

¹¹⁶ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu ifritâhi'l-Endelüs*, 58.

durrahman ed-Dâhil'e nasihatler vermiş ve aileden birçoğu idarecilik görevinde bulunmuş ve Emevîlere yönetimlerinin devam etmesi için yardımcı olmuşlardır. Bu açıdan kaleme aldığı çalışmanın odak noktasının ve ideolojisinin “Emevîlerin Endülüs'te iktidarını sürdürmesi” olarak değerlendirilebiliriz.

Sonuç

Endülüs tarihine, özellikle fethine dair yazılan eserlerin başında gelmesi hasebiyle büyük öneme sahip olan eserin İbnü'l-Kûtiyye'ye aidiyeti konusunda bir tartışma meydana gelmiştir. Burada eserin ona ait olmadığını iddia edenler, “*Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz (İbnü'l-Kûtiyye) bize bildirdi*” cümlesinden yola çıkarak eserin ona ait olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak İbnü'l-Kûtiyye'nin hayatı hakkında bilgi veren tabakat müelliflerinin ortak görüşü sonucunda onun tarih ilmiyle sadece ilgilenen veya bilgi birikimi olan sıradan biri değil, aksine tarih ilminde derinlik sahibi bir tarihçi olduğu sonucuna varmaktayız. Yine birçok müellif de onun kitabının olduğunu aktarmış ve eserinin ismini zikretmişlerdir. Ayrıca eserin sonraki dönemlerde İbnü'l-Kûtiyye'nin adı verilerek birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanıldığını görmekteyiz. Her ne kadar eseri kendisi yazıp yazmadığını kesin olmasa da kitabının İbnü'l-Kûtiyye'nin ölümünden sonra öğrencileri veya râvileri aracılığı ile yazıya geçirildiğini ifade edebiliriz.

Eleştirildiği konularının başında Endülüs tarihine dair ilk eser olmasına rağmen eserinde yer verdiği efsanevi olaylar ve hurafe benzeri hikâyeler gelmektedir. Kendinden önce yazılan ve kaynakları arasında yer alan İbn Habîb'in de eserinde bu tür rivayetleri kullandığı için eleştirilmiştir. Bu tür rivayetler eserlerin bilimselliğine gölge düşürdüğü açıktır. Fakat iki yazarında içinde buldukları sosyal çevrenin anlatı kültüründen etkilendiğini ifade etmeliyiz. İbnü'l-Kûtiyye'nin Hristiyan asıllı ve ailesinin son Got hükümdarlarından olması dönemin olaylarına bizzat şahitlik eden bir çevrede yetişmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu türden rivayetleri kullanması içinde bulunduğu kültürel ve sosyal muhitten etkilendiğini göstermektedir.

Kendisinin Got asıllı olması hasebiyle Müvelled kökenlilerin haberlerine fazla yer verdiği, birçoğundan övgüyle bahsettiği sıkça vurgulanmış ve bu nedenle de Endülüs'te meydana gelen şuûbiyye hareketinin temsilcileri arasında değerlendirilmiştir. Her ne kadar

bu tür rivayetlere fazlaca yer verse de Müvelled kökenli birçok kişiyi ağır şekilde eleştirmiştir. Fakat diğer taraftan çalışmasında Müvelledûnla, daha genel olarak yerli halkla alakalı rivayetlerin diğer kaynaklara nazaran fazla olduğunu ifade edebiliriz. Bu açıdan birçok tarih eserinde bulunmayan müvelled rivayetlerinin kitabında yer alması bakımından önemli bir kitaptır. Bu ideolojik yaklaşım İbnü'l-Kûtiye'nin yukarıda özetlemeye çalıştığımız anlayışıyla uyumludur. Eserlerinde ne Hıristiyanlara karşı düşmanca imgelere yer verir ne de dönemindeki Müslüman-Hıristiyan çatışmasını eserin merkezine yerleştirir. Dolayısıyla eserinde Hıristiyanlara ve Müvelled kökenli Müslümanlara karşı basma kalıp ifadeler kullanmamış ve kendi ailesi de Müslümanların en önemli müttefikleri arasında resmedilmiştir.

Hakkında yapılan çalışmalarda en fazla dikkat çekilen husus ise onun ideolojik olarak Emevî yanlısı bir tarih anlayışı benimsediği konusudur. İbnü'l-Kûtiyye, Endülüs'te Emevîlere Allah tarafından bahşedilen iktidarı adaletle hükmettikleri, etraflarını sadık danışmanlarla kuşattıkları, dinî makamlara sâlih Müslümanları atadıkları ve ulema ile iyi ilişkiler içinde buldukları sürece devam ettireceklerini ifade etmiştir. Bunun devamı için ayrıca Arapların, Berberilerin ve müvelled isyanlarına her durumda uygun yöntemlerle son vermeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu ideolojik düşüncenin bir yansıması olarak eserini Endülüs'te bir arada yaşayan farklı etnik grupların bütünleşmesinin İslam ve Emevîlerin idaresiyle mümkün olacağı şeklinde geliştirilen bir fikrin tezahürü olarak değerlendirebiliriz. Bu yönüyle eseri müvelled bakış açısı ve Emevî destekçisi bir tarihçinin Emevîlerin Endülüs'ü nasıl fethettikleri ve nasıl ellerinde tutmaya devam edebileceklerini anlatan ideolojik bir eser olarak nitelendirebiliriz.

Tüm bu tartışmaların ötesinde İbnü'l-Kûtiyye'nin eseri Endülüs tarihinin ana kaynakları arasında değerlendirilmiş, kendisinden sonra birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs'te Tarih Yazıcılığı-I". *Tarihyazımı* 2/2 (2020), 305-324.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı Endülüs*. ed. Levent Öztürk. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Ávila, María Luisa. "La proclamación (bay'a) de Hişâm II. Año 976 d.C." *Al-Qantara* 1 (1980), 79-114.

- Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Aykaç, Mehmet. "İbn Alkame". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Barkai, Ron. *Cristianos y musulmanes en la España Medieval (El enemigo ante el espejo)*. Madrid: Rialp, 2020.
- Bosch-Vilá, J. "İbn al-Kütiyya". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. 3/847-848. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- Castilla, Juan R. "El Ta'rij 'ulama' al-Andalus de Ibn al-Faradi en la obra del qadi 'Iyad". *Estudios onomástico-biográficos de al-Andalus*. CSIC, 1989.
- Christys, Ann R. *Christians in al-Andalus 711-1000*. London&New York: Routledge, 2013.
- Collins, Roger. *Visigothic Spain 409-711*. Hoboken: John Wiley & Sons, Ltd., 2008.
- el-Merrâküşi. *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*. thk. İhsan Abbas. 1-6 Cilt. Tunus: Darü'l-Garbi'l-Islâmî, 2012.
- Feth b. Hâkân, el-Kaysî. *Matmahu'l-enfûs ve mesrahu't-te'ennûs fi mülahi ehlî'l-Endelûs*. thk. Şevâbike Muhammed Ali. Beyrut: Dâru 'Ammâr, 1403.
- Fierro, Maria Isabel. "Familias en el Ta'rij Ifitahal-Andalus de Ibn Al-Qutiyya". *Estudios Onomástico-Biográficos De Al-Andalus*. ed. Luis Molina. 41-71. Granada: CSIC, 1990.
- Fierro, Maria Isabel. "İbn al-Qutiyya, el hijo de la Goda". *Historia* 16 217 (1994), 111-119.
- Fierro, Maria Isabel. "La obra histórica de Ibn al-Qutiyya". *Al-Qantara* 2/10 (1989), 485-512.
- Francisco, Pons Boigues. *Ensayo sobre los historiadores y géógrafos árabe-españoles 800-1450*. Madrid: Estb. tipogr. de San Francisco de Sales, 1989.
- Günel, Fuat. "İbnü'l-Kütiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hamevî, Yâkût b. Abdullah el-. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsan Abbas. 1-7 Cilt. Beyrut&Lübnan: Dâru'l-Garbu'l-İslâmî, 1993.
- Humeydî, Muhammed b. Fûtûh. *Cezvetü'l-Muktebîs fi Târîhi Ulemâi'l-Endelûs*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Daru'l-Kitâbi'l-Misrî, 1989.
- Huşenî, Muhammed b. Hâris. *Ahbârü'l-fuhahâ' ve'l-muhaddisîn*. thk. Luis Molina - M. L. Ávila. CSIC, 1992.
- Ibn al-Qûtîyah, Muḥammad ibn 'Umar. *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qûṭīya*. çev. David James. London ; New York: Routledge, 2009.
- Ibn Qutayba - Ibn al-Qûtîyah, Muḥammad ibn 'Umar. *Historia de la conquista de España de Abenalcotía el Cordobés*. çev. Julián Ribera y Tarragó. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, 1926.
- İbn Beşkûvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ. *es-Sıla*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Misrî, ts.
- İbn Fayyâd. *Aproximación a la figura de Ibn Abî-l-Fayyâd y su obra histórica-Kitâbü'l-İber-*. çev. Álvarez de Morales Camilo. Granada: Publicaciones del Departamento de Historia del Islam, Universidad dr Granada, 1978.
- İbn Ferhûn. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rîfeti a'yânî ulemâ'î'l-mezheb*. thk. Muhammed Ahmed Ebu'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Türâs, 1972.
- İbn Habîb es-Sülemî. *Kitâbü't-Târîh*. thk. Jorge Aguadé. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe, 1991.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ ü ebnâ' iz-zamân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdir, 1972.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelûsî. *el-Muktebes li İbn Hayyân el-Kurtubî V*. thk. Pedro Chalmeta. Madrid: el-Ma'hadi'l İsbani el-Arabi İi's-Sekafe, 1989.

- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Muktebes min enbâ i ehli'l-Endelüs*. thk. Mahmûd Ali Mekkî. Beyrut&Lübnan: Dâru'l-Kitâbü'l-A'rabî, 1973.
- İbnü'l-Ebbâr. *Kitâbü'l-Hulleti's-siyerâ*. thk. Hüseyin Munîs. 1-4 Cilt. Kahire: Daru'l-Meârif, 1985.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî. *Târîhu 'ulemâ i'l-Endelüs*. nşr. İbrahim Ebyâri. Mısır: Dâru'l-Mektebel-Mısır, 1989.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b Abdullah. *A 'mâlû'l-a lâm fî men bûyi'a kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm (Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye)*. thk. Évariste Lévi Provençal. Beyrut: Dâru'l-Mekşûf, 1956.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b Abdullah. *el-İhâta fî ahbârî Ğirnâta*. thk. Muhammed Abdullah İnân. Kahire: Mektebtü'l-Hancî, 1973.
- İbnü'l-Kerdebûs. *Târîhu'l-Endelüs li-İbni'l-Kerdebûs ve vasfuhu li-İbni'ş-Şebbâd*. nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî. Madrid: Ma'hadî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1971.
- İbnü'l-Kütüyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî. *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*. thk. İbrahim Ebyâri. Kahire&Beyrut: Daru'l-Kitâbü'l-Misrî, 1989.
- Jusani, Ibn Harit al-Jusani al-. *Historia de los jueces de Córdoba*. thk. Julián Ribera. Madrid: Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Centro de Estudios Históricos, 1914.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Muhammed Sâlim Hâşim. Beyrut&Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Vaddâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kiftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-İnbâhû'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. I-IV Cilt. Kahire&Beyrut: Dâru'l-Fikru'l-A'rabî, 1957.
- Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*. thk. İhsan Abbas. 1-8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1968.
- Makki, M. A. "Egypt and Origins of Arabic Spanis Historiography". *The Formation of al-Andalus II: Language, Religion, Culture and the Sciences*. ed. Maria Isabel Fierro - Julio Samsó. 204-211. London & New York: Ashgate Publishing, 1989.
- Manzano Moreno, Eduardo. "Las fuentes árabes sobre la conquista de Al-Ándalus: una nueva interpretación" 59/202 (1999), 389-432.
- Marín, Manuela - Luis Molina (ed.). "Familias andalusíes: los datos del Ta'rij `ulama' al-Andalus de Ibn al-Faradî". *Estudios onomástico-biográficos de Al-Andalus*. Madrid: CSIC, 1988.
- Mones, Hussain. "The Role of Men of Religion in the History of Muslim Spain up to the End of the Caliphate". *The Formation of al-Andalus Part 2: Language, Religion, Culture and the Sciences*. ed. Maribel Fierro - Julio Samsó. 51-84. Ashgate: Routledge, 1998.
- Munîs, Hüseyin. *Târîhu'l-coğrâfiyye ve'l-coğrâfiyyîn fi'l-Endelüs*. Madrid, 1986.
- Nichols, James Mansfield. *The History of the Conquest of al-Andalus by Ibn al-Qûttîya the Cordovan: Translation and Study*. Chapel Hill: University Microfilms International, 1975.
- Önal, Ramazan. "İbnü'l-Kütüyye ve Endülüs Tarihine Dair Yazdığı Târîhu iftitâhi'l-Endelüs İsimli Eseri". *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (2022), 193-219.
- Ör, Çiğdem Bayraktar. "İdeolojik Tarih Yazımı". *International Journal of Social and Economic Sciences* 11/1 (2021), 28-40.
- Öz, Şaban. "Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüs'lü Tarihçiler". *İSTEM* 14 (2009), 79-100.

- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özdemir, Mehmet. “Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine (I) (Endülüslüler'e Ait Kaynaklar)”. *İSTEM* 14 (2009), 11-40.
- Özdemir, Mehmet. “Müvelledün'un Endülüs Emevileri Döneminde, Kültürel Hayattaki Yeri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1993), 175-208.
- Palencia, Angel González. *Historia de la literatura árabe-española*. Barcelona: Labor, ts.
- Quesada, Juan Martos. *Historiografía Andalusí Manual De Fuentes Árabes Para La Historia De Al-Andalus*. 1-2 Cilt. Cáceres (España): Universidad de Extremadura Servicio de Publicaciones, 2022.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-. *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut&Lübnan: Dâru İhyaü't-Türâsü'l-Arabî, 2000.
- Sakr, Muhammed Abdulhamid İsâ. “Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi”. çev. Mustafa Hizmetli. *Nüsha* 5 (2002), 135-162.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es- - Kumeÿha, Müfid Muhammed. *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*. 1-4 Cilt. Beyrut&Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015.
- Tâhâ, A. Zennûn. “Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu”. çev. Mustafa Hizmetli. *AUİFD* 39 (1999), 731-764.
- Ubûdî, Câsim el-. “Kûmis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Viguera, María Jesús. “Cronistas de al-Andalus”. *España. Al-Andalus. Sefarad: Síntesis y Nuevas Perspectivas*. ed. Felipe Mañillo Salgado. 85-98. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1988.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “İbn Lübâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Şiyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût - Ekrem el-Bûsî. 1-25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lağaviyyîn*. thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, 1954.
- Una crónica anónima de 'Abd al-Rahmân III al-Nâsir*. thk. Evariste Lévi-Provençal - Emilio García Gómez. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Miguel Asín, 1950.

